

СОТВОЛДИ
РАЖАБОВ

Шаҳар
ДОИМ
Гавжум

Ҳикоялар

ТОШКЕНТ

*Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1981*

Уз
Р 17

Р. 70303 — 44
М352(04) — 81 33 — 81 4702057020

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат
нашриёти, 1981 й.

ШАҲАР ДОИМ ГАВЖУМ

Талабой ака перрондан ташқарига чиққанда ёмғир шивалаб ёға бошлаган эди. Ҳавода тупроқ ҳиди кезади.

Тавба, адресни қаёққа қўйди экан-а? Қидирмаган жойи, ағдармаган киссаси қолмади. Ҳе, шу носқовоқ ҳам қуриб кетсин. Балки, уни олиб, солавериб тушириб қўйдимикин? Э, тоза чатоқ бўлди-ку!

Ёмғир авжга чиқди. Ерда ҳалқоблар кўпайиб, лойқа тортган пуфакчалар тарс-турс ёрила бошлади. Ёмғир қорайиб қолган қоруюми устига шивалаб ёғар, зум ўтмай қорни оқ қантдай ивитиб юборарди. Томчилар Талабой аканинг чечак изи қолган чўтир юзидан, ингичка мўйлаби учидан оқа бошлади.

Энди нима қилса бўлади?

У ўртасига ола-була боғич тортилган зилзамбилдай чамадонини инқиллаб кўтарганча одимлади. Ҳм. Уғли турадиган жойни кўрса бас, танийди. Аввалги сафар келганида эслаб қолган. Аммо қандай бориларди ўша томонга?

Данғиллама вокзал биносининг адоғига етганида уни бир тўда таксичилар ўраб олишди.

— Қаёққа борасиз?

— Мана мен обориб қўяман, буёққа ўтиринг!

Талабой ака таксичи йнгитларнинг кулим-сириб турган юзларига хижолатли тикилар, кўзларини жавдиратарди.

— Ҳеҳ. Борадиган жойим кўз таниш. Аммо шу адрес қурғур йўқолганми, ё эсимдан чиққанми, билолмай қолдим-да, укалар!

— Кўрсангиз танийсизми ишқилиб,— деди кексароқ, семиз таксичи.— Таписангиз, борадиган жойни билсангиз бўпти-да. Қани, ўтиринг!

У шундай деб чолнинг чамадонларини багажга жойлади, шошиб учётчикнинг қулоғини буради. Шаҳарга бегона одам бўлса таксичиларнинг омади-да. Икки одим жойга ҳам тоғ ошиб боради.

Йўлга тушишди.

— Би-ир шаҳарни томоша қилай, деб келсиз-да, а, — шофёр орқасига ўгирилиб унга гап ташлади.

— Ҳа, энди,— Талабой аканинг кўнгли гаш эди. Шунинг учун ҳам истар-истамас жавоб қилди. Хўп, таксига ҳам ўтирди дейлик. Борди-ю, ўғли турадиган жойни тополмасачи? Унда роса хунук иш бўлади-ку!— Келувдиг-у, ука, ўғлим турадиган жойди адрисини қаерга қўйганимни билолмай гарангман-да.

— Кўрсангиз танир экансиз-ку. Бўғилманг, топамиз. Шаҳарнинг ҳар бир кўчасини беш қўлдай биламан. Ҳеҳ, ҳар бир кўчасини кеза-вериб сочлар оқариб кетди-ку, мулла ака.

Талабой аканинг кўнгли андак ёришди!

— Айтганингиз келсин, топайлик-да ишқилиб. Бу боласи тушмагур икки ойдан шафа на хат қилади, на хавар беради. Тутақиб, сираям уйда туролмай қолдим. Келавсердим.

— Ҳозирги ёшлар жуда бепарво. Ота-она-

ни ўйлашмайди. Ўзлари ота бўлишганида билишарди.

— Улманг, ука. Гапларнингиз жуда тўғри. Ота-она ўтиб кетгач билишадилар уларнинг қадрини. Унгача ҳеҳ-хе...

— Билмайди.

— Ҳа, билмайди.

Талабой ака машина ойнасидан ташқарига тикилди. Тирқишдан дил қитиқловчи баҳор нафаси уфурмоқда. Қизиқ, поездга ўтираётганида ҳаммаёқ қор эди. Уйдан чиқаётганда эса экинзорлар худди каптарнинг қаноти остида ётгандай жимжит эди. Бу ерда эса баҳор...

Талабой ака нишабликдан пастга қараб шарқираб оқаётган ёмғир сувини кўриб журъатсизгина такенчига гап қотди:

— Бу сувлар қаёққа кетади?

— Жар ариққа, нимаиди?

— Аттанг, аттанг, шунча сув-а.— деди у тилини танглайига уриб.

Сув чатоқми сизлар томонда?

— Сув-ку ҳозир тузук. Баҳорда шарқираб оқади. Аммо айни суғориш ишлари қизиганда ўлчовга тушиб қолади. Ўтган йили, воҳ, сув жуда танқис бўлди. Пилонди бажаролмадик. Экин қовжираб қолди. Чаноқ життак бўлиб, пахтани фози қолмади. Сентир оз бўлиб, даромадимиз тангга мирига тушди. Э, ука, сув мўл бўлса дийқонди ризқи-да.

Бир зум жим кетишди. Ойна сиртидаги томчилар сийраклашди. Чол ёмғир томчиларининг ойнада қолган ҳалқа-ҳалқа изларини ва шу излар орасидан лип-лип ўтаётган кўп қаватли биноларни кузатиб борарди.

Мунча ҳам баланд бўлмаса бу иморатлар.

Одамлар қандай туришарқин буларнинг ичида. Утин-чўп, томорқа, сувдан ташвишларни йўқ-да. Шунга ўрганиб қолишган. Қишлоқда бўлса, ҳеҳ-ҳе, бекорчи одамни кўришса эрмак қилишади. Ҳатто бекорчининг юзи чидамай қишлоқдан чиқиб кетади, бирон-бир ўзибоп юмуш билан шуғулланади.

Машина секинлаб тўхтади. Таксичи орқасига ўгирилди. Талабой ака ўзи билан ўзи овора, қалта бўғин бармоқларини дам очиб, дам юмиб алланиманидир ҳисоб-китоб қиларди.

— Энди қаёққа бурилай? Катта йўл берк, қувур ўтказаяпти экан.

— Ўзингиз биласиз, ука.

— Ия, роса қизиқ гапни қилдингиз-ку, ўзингиз биласиз эмиш. Тавба, мен Хизирманмики, сизни қаёққа боришингизни билиб ўтиргани,— таксичи аввалига кулгиси қистаган бўлса ҳам, энди ошкора жаҳли чиқди.

Талабой аканинг кўзлари жовдиради. Унга қўрқибгина қараб:

— Яна бир оз юрайлик-чи, ажабмас. Ҳа,— бирдан унинг юзи ёришди.— Уғлим турадиган жойда томошахона бор. Тиятир қўятурган. Бақча, хўш, яна нимасиям бор эди-я, ҳаҳ эсим қурсин!

У кўзларини ола-кула қилиб хотирлашга тушди. Таксичи чолнинг гапидан шарақлаб кулди.

— Вой сизни гапларингизни-эй, вой, ичакларим-эй. Ҳеҳ-ҳеҳ-ҳее. Бу шаҳарда сиз айтган нарсалар ҳар қадамда бор-ку, тўлиб-тошиб ётибди, бобой!

— Ким билади дейсиз. Утган сафар келганимда шундайла, ғириллаб боргандик, қўй-

гандик. Манавиндақа кўп қават иморатлар ҳам йўқ эди.

— Шошманг, бундай бир келишиб олмасак бўлмайди. Ўзингизниям қийнаманг, мениям хунобимни чиқарманг. Қани астойдил бир ўйлаб кўринг-чи, ҳам, қани?

Талабой ака зўрлаб кўзини юмиб ўйлашда давом этди. Бироқ кўз олдига кулимсираб турган ўғли, йўл бошида сигир арқонидан тутган ҳолда уни узатиб қолган кампири, асфальтдан шарқираб пастга оқиб кетаётган ёмғир сувидан бўлак ҳеч нарса келмади.

— Хўш, эсладингизми? — таксичи унга орқа қилган ҳолда тўнғиллади.

У ўйлар, жиғибийрон бўларди. Нега энди борар жойининг тайини бўлмаган одамни машинасига ўтқазади? Ҳе, шу чой чақаси ҳам қуриб кетсин. Энди бирор жойга олиб бориб тушириб қолдиришдан бошқа чораси ҳам йўқ. Аксинча, бўлари бўлади-ку!

— Топдингизми?!

— Э, ука, тополмадим,— деди чол хижолат бўлиб.

— Унақа одам нима қилади шаҳарга келиб...

— У падарлаънат дом-дараксиз йўқолиб кетмаганида, келиб зарилмиди менга. Бунақа сарсон бўлиб... Мен аҳмоқди жовдиратган у ярамас бола...

Машина тағин юрди. Шофёр сал юмшаб чолга қия қаради.

— Балки ўғлингиз қаерда ўқишини биларсиз?

— Биладан,— чол қаддини тиклади,— билмай нима. Инжинирликка ўқийди.

— Қаерда, қайси ўқув юртида? Вой, сиз-

эй, тоза ўлдирдингиз-ку, -- шофёр бош чайқадди. Чол нидамай қолди, фикридаги ойдиллик яна туманлашди. — Бунням билмадингиз. Балки ўша ўғлигиз турадиган кўчанинг бош ҳарфини биларсиз? — шофёрнинг овози дағал эшитилди.

Талабой аканинг кўз олдига ўғли, кампири келди. Қаттиқ афсусланди. Ахир, қанчадан-қанча масофани босиб, бола меҳри етаклаб келса-ю, бу ерда бунақанги хокисор бўлиб ўтирса. Алам қилади-да одамга.

Чол машина ойнасида ташқарини кузатар, мустар кўзлари одамлар орасидан ўғли Мансурни ахтарарди. Қани энди тўсатдан учраб қолса-ю, бу хунобгарчиликлардан қутулса. Нима бало, ўғли шаҳарга ҳам чиқмайди-ми...

Шофёр қатъий қарорга келди: тамом, уни машинадан тушириб қолдиради.

— Нима қилдик-а?

— Биладан, ука, сизни жа хуноб қилиб юбордим. Майли, мени шу ўртада тушириб қолдиравеинг. Нима бўлса пешонамдан.

Чол кўзгалди, шофёр енгил тортди. У пул узатаётганда кўзлар тўқнаш келиб қолди. Чолнинг жовдираган кўзи, такелчи қалбига оғриқ киргазди, вужудини ғалаёнга солди.

— Шошманг, менга қаранг, — деди уни тирсагидан ушлаб. — Хўш, ҳозир қаёққа борасиз?

Чол машина олдида қаққайиб, нидамай тураверди.

— Борадиган жойингиз ноаниқ бўлса, адресни билмасангиз. Бу шаҳарда ҳазилакам одам яшайдими. Менинг ўрнимда бошқаси бўлганда ҳам тоза хуноби чиқарди-да. Ишқи-

либ, мендан хафа бўлмасангиз бўлди. Оббо сиз-эй.

Талабой ака оғир чамадонини бир томонга қийшайтириб кўтарганча ундан олислашди. Таксичи «тўхтанг», демоқчи ҳам бўлди-ю, ўзини босди. Қалби жизиллади. Чолнинг нимасидир унинг қалбида чўкиб қолган ҳиссиётларни аёвсиз лойқалатиб кетди...

Кўп қават биолар, кўча бўйидаги дарахтлар ойнада чарх урар, шофёр тумтайиб, руль чамбарагини маҳкам тутганча индамай кетиб борарди. Ёдида чол. «Шунақа ҳам бўладими, ахир. Ҳиҳ. Адресни йўқотиб-а,— у кулимсиради.— Тоза бошни қотирди чоли тушмагур. Энди нима қилар экан-а? Тентираб қасқларга бораркин? Умуман, яхши иш бўлмади-да».

— Такси!

Тўхтади. Машинага кимдир чиқди. Яна йўлда.

Хўш, борди-ю, ўғлини тополмаса, оғир юк билан сандироқлаб қаерга бораркин? Биронта ярамаснинг қўлига тушиб қолса борми, чол боёқишнинг шўри. Ҳаммасига у айбдор, ҳа, машинадан тушириб юбормаса бир қария бунчалар тентирамасди. Шу ҳам одамгарчиликдан бўлдими? Бирор марта яхшилик қилса ҳеч нарса бўлмасди-ку. Маълумки, чол ўз ўғлининг олдига қуруқ келмайди. Юзми, икки юзми белбоғига тугиб келади. Энди ўша пулидан ҳам айрилмаса эди, боёқиш...

Қабина ойнасидан трамвай ва одамларнинг товуши аралаш кирар, киши қалбини титроққа соларди. Кутилмаганда ўриндиқдаги йўловчи томоқ қирди. Шофёр ўзига келиб орқасига ўгирилди.

— Қаёққа борасиз?

Йўловчи оқ-сарикдан келган, сочини бир оз ўстириб, катак шляпани бостириб кийган одам эди. Унинг сўровидан кулгиси қистади.

— Қаерга, дейдиларми? Ўзлари қаёққа опкетяптилар?

— Мен жиддий сўраяпман.

— Жиддий бўлса айтай. Чилонзор, 26-квартал, 16. Мени танимаяпсиз шекилли,— у бўйинини чўзиб шофёрга яқинроқ сурилди.

— Бунинг аҳамияти йўқ,— унинг кўнгли яна ғаш бўлди. Кўз олдига лоп этиб чол келди.— Ҳеҳ, гапим дағалроқ чиқди, кечиринг. Ҳозир бир йўловчини учратиб...

Айтсинми ёки айтмай қўя қолгани маъқулмикин?

Айтди.

Йўловчи бирдан шарақлаб кулиб юборди. Кўзлари ёшланди.

— Э, пахтасини экмайдими, пишириб қўйибдими бу ерда?

— Ундай деманг, кап-катта, тушунган одамга ўхшайсиз,— деди шофёр ранжиб.— Деҳқонни камситманг.

Йўловчи тумтайди. Шофёр хаёлини яна чол банд этди. Унинг кўзидаги самимият шофёрга сира тинчлик бермай қўйди. Нима қилса бўлади? Унинг орқасидан қидириб борсинми? Шунда кўнгли жойига тушадими?

Йўловчи айтилган манзилда машинадан тушиб, нописандлик билан ҳисоб-китоб қилди.

Тавба, одамзот умрида айрим одамлар билан фақат бир марта, ҳа, бир мартагина учрашади. Ҳозирги чол билан ҳам у биринчи марта учрашиши эди. Унинг нимасидир шофёрни ўзига ром этди-қўйди.

Шофёр яна кетиб борар, боядан бери ун-

га тинчлик бермаётган ўйлар гирдоби мяси-
да оғриқ пайдо қилган эди. Оғриқ борган сари
кучаярди. Гўё боши икки паллага бўлинган-у,
унинг бир палласида нотаниш чол, иккинчи
палласида ҳозирги йўловчи ўрнашиб олган-
дек, зўр бериб шофёрнинг туйғуларини икки
томонга аёвсиз тортаётгандек эди.

Шофёрдаги иштиёқ устунлик қилди. Ўзи
сезмаган ҳолда рулни чолни ташлаб қайтган
томонга бурди...

БОЛАЛИКНИНГ ОСМОНИ КЕНГ

Кейинги сафар Назир қишлоққа бориб келди-ю, фарзандини тўйиб бағрига босолмай қайтганидан қаттиқ афсусланди. «Э, менга нима зарур шунақа тентираб. Қишлоқда ҳам менга яраша бирон-бир иш топилиб қолар», деб ўйлади. Бу кутилмаган, аммо қатъий қарор эди. Эртаси куни ишдан бўшаш ҳақида ариза кўтариб кирди. Муҳаррир унинг бу тараддудидан ҳайрон бўлди.

— Бунча тез?

— Етти йилдан буён ўзгалар хонадонда ижарада тураман. У ёқда онлам, отам-онам дегандай. Шароитим...

— Гап бу ёқда денг? — муҳаррир Назирга кулимсираб қаради.— Хўш, уй-жой бўлса шароитингиз изга тушадими?

Назир жавоб қилмади. Миясида биргина кетиш — бу шовқин-суронга тўлган шаҳарни бир умрга тарк этишдан бўлак ҳеч қандай фикр йўқ.

— Борди-ю, ҳозироқ уй ордерини қўлингизга берсам, унда нима қилардингиз?

Назир «ялт» этиб унга қаради, кўзида ишончсизлик аломати.

— Мен жиддий гапиряпман. Информация бўлимидаги Алимов бир хоналикка кўнмади. Унга икки хонали зарур экан. Агар вақтинча бўлса ҳам яшаб тураман десангиз, марҳамат!

Эртаси кунн Назир юкларини шаҳар чек-касидаги секцияларнинг бирига келтириб туширди. Ҳамкасблари унга кўмаклашишди. Бир хоналик бўлса ҳам уй шинам эди. Кечга томон ҳамкасблар жиндак гурунглашишди.

— Шаҳарда уй-жой масаласи... Ҳм. Жиддий масала. Омадингиз бор экан. Энди бир илож қилиб оилангизни олиб келсангиз ишларингиз тагин ҳам юришиб кетади. Шароит кўриб турганингиздек. Иссиқ сув, ванна. Ҳиҳ, бу, хотинниям жуда соғингандирсиз. Олисда меҳр қочади, дейишади...

Эрта шанба, индини бозор. Бориб қайтишга бемалол улгуради. Йўлга тушди.

Кун қайтганда уйига кириб борди. Отаси айвонда узум зангларини боғлаётган экан, ўғлини кўрибоқ қучоқ очди.

— Бормисан-а, болам!

Чол анчагача ўғлини бағридан чиқармади, елкаси, бошини силади.

— Ишлар кўпайиб, денг... Бир оз ҳаяллаб қолдим, ота. Бардаммисиз ишқилиб? Бувим, Қумрихон, ўғлим юрибдими?

— Шукур. Қимирлашиб юришибди. Ҳаммасиям тирикчилик ташвишиминан овора. Ўғлинг жа азамат чиқди. Мактабидан кела солиб сигирди далага ҳайдайди. Шу кўни қош қорайганда қайтади. Худди сенинг болалигинг — ўт-олов! Бувинг келини билан кўшни қишлоққа, таъзияга кетишди эртаметтан.

— Ким қазо қипти?

— Бувингди узоқ қариндоши бўлармиш. Мен бормадим. Узумни вақтлироқ саранжом-ламасам, ким ҳам қиберади дейсан,— чол хўрсинди, кўзи ёшланди.— Илон йили оғир келяпти. Умуман бу йилнинг хосияти йўқ.

Эскичасигаям, янгичасигаям. Умр омонат бўл қолди. Қумрихон ҳам икки ҳафта банийсада ётиб чиқди. Сенга дилгиром қилайлик ҳам делиг-у, аммо қўрқиб кетмасин, деган хаёлга бориб шартимиздан қайтдик. Дори сепилган майкалга кирган экан...

Назирнинг юраги эзилди.

Остонага қадам босганларида кўча эшиги шарақлаб очилиб, қорни дўмбирадай бўлган сигир ва унинг орқасидан Жавдат кўринди.

— Ана, подачимиз ҳам келди. Вой, айла-ниб кетай сендан, полвонимдан.

— Сигирни қаерга бойлай, дада?

— Э, сигирди қўя тур, отанг келди, чоп!

Фарзандининг иссиқ нафасидан Назирнинг қалби энтикиб кетди. Боланинг чангга беланган сочидан балиқ ҳиди келарди. Бу ҳид Назир кўнглида олис болалик таассуротини жонлантириб, армонли бир ҳис пайдо қилди.

— Вой, сен дастёрча-ей, вой, подачи-ей.

— Қачон келдингиз, ота?

— Ҳозир кептурибман, ўғлим.

— Менга нима опкелдингиз?

— Сенгами? Сенга... Хўш... Шошма... Ҳозир....— Назир энгашиб қаппайган портфели тугмасини очди, ундан кўкинш рангли елим тўппонча чиқарди, ҳавога кўтариб, тепкисини «қиср-қиср» босди.— Мана, хўш, ёқдимми?

— Пистони йўқми, отилмайдими?

— Қирсиллаяпти-ку, бўлди-да, яна қанақа пистон керак. Бу пистонсиз. Оббо сен подачи-ей!

Чол аллақачон сигирни арқонлаб келиб уларни кузатар, шилпиқ кўзи йилтиллаб турарди.

— Уни қара-я, қўзим. Отанг сени яхши кўраркан. Наган опкепти-я.

Кечкурун оила аъзоларининг барчаси жам бўлди. Бувисининг куйинавериб қовоғи шишган, пинғиллаб аранг гапирарди.

— Одамзот ғанимат бўп қолди. Бугун кўрганинг эртага йўқ. Аммангни ким ўлади, деб ўйларди? Ҳеч ким! Нақ полвонди ўзгинаси эди. Анча-мунча касалга бўйин бермасди. Бетига чертсанг нақ қон томарди. Локин юраги чатоқ экан, нон чайная туриб-ла бандаликни бажо келтириб ўтирибди-ю.— Қампир сўлиш олди.— Энди, болам, бизларнинг манзилимиз ҳам кўриниб қолди. Тириклигимизда мундай бир келиб ҳовли-жойни сал эпақага келтириб олишнияма ўйла. Хўп ўз ҳолингга қўйиб бердик, энди стар! Бизди илгариги куч-қувватимиз йўқ.

Чол ерга қараганча индамай ўтираверди. Қумрихон қозон билан овора. Жавдат бўлса орадаги гап-сўзларга бефарқ, қўлидаги тўп-пончани чиқиллатиб ўтирибди.

-- Уятли бўлсаям айтай. Бу, Қумрихон боласини нобуд қилиб олди.

Назирнинг боши қуйи эгилди.

— Эшитган бўлсанг, шунақа гаплар. Қоши, кўзи худди сенинг ўзинг, ишқилиб умри ўхшамасин. Э, худо, нега энди норасидага алам ўтказасан, уни нимаям гуноҳи бор эди, деб мен йиғладим, Қумрихон йиғлади. Урнига келармиди, дейсан. Бир болам уч бўлармикин, деб бошим осмонда эди. Ҳа, аттанг-а...

Қампир чўзиб «оҳ» тортди. Чол ғижинди. Назир бошини кўтармади.

— Отанг шўрликка қийин бўляпти. Менга айтмайди-ю, гойи-гойи пайтлар каловланиб,

нима қиларини билмай қолади. Сен бўлса олисдасан. Қариганда ётиб қолмаса, деб... Вой, мунча чақиллатинг-а, сен бола. Гапди гапга қўшасанми? Бор, эшикка чиқ... Ётиб қолмаса, деб қўрқаман-да, болам!

Тавба, қишлоққа келса доимо мана шунақа койиш, ҳасрат эшитади. Келмай қўяй деса, соғинади. Муштипар ота-онасини, ёшликда бирга чопқиллаб ўсган жўраларини қўмсайди.

— Буви,— Назир ютиниб, кўнглидаги гапни айтишга чоғланди.— Менинг ниятим берган туз намакларингга рози қилиш. Ҳар доим хизматларингда бўлиш.

— Унақа одам минг чақирим олиса, мусофирчиликда юрмайди-да.

— Бас энди,— чолнинг жаҳли чиқиб кетди,—етар!

Орага хижолатли жимлик чўкди.

— Мени тўғри тушунинглар, — Назир нима деярини билмай бир зум туриб қолди. Нима деса бўлади? Юрагидаги ҳамма дардини, орзу-умидларини уларга айтиши керак. Бошқа кимга дил ёради? Ундан яқин одамлар борми дунёда? Аммо улар тушунармикин дардига? «Мен у ёқда бекорга юрганим йўқ. Ниятларим бор», десинми? Йўқ, айтолмайди. «Ўз ниятингни ўйлаб ота-онангдан кечасанми», дейишлари мумкин.

— Утган кунни менга уй беришди.

Чол ўғлига кулимсирагандек тикилди, эшитмагандай бир қошини чимирди.

— Нима, уй?! Қанақа уй?!

— Уйдақа уй, секция уйлардан.

— Опшижитми?

— Шунга ўхшаш.

Чол хўрсинди.

— Тайёр уйинг пўпанак босиб ётса-ю, сен аллақандай бегона ердан паноҳ топган бўлсанг. Балли-е. Ҳе, болам, бизларнинг ёмон гапимиз ҳам ганимат. Ишқилиб омон бўл...

Қумрихонга уй ҳақида сўз очган эди, у аввалига индамади, кейин:

— Бирваракайига кетиб қолсак, шўрликларнинг ҳоли нима кечади? Бизларнинг борлигимиз учун ҳам сизнинг ўрнингиз билинмаётган эди. Кетсак роса ҳувиллашиб қолишмасмикин, дейман-да. Аммо ихтиёр сизда. Нима десангиз, шу...

Ҳадеганда Назирнинг кўзига уйқу илашавермади. Нима қилса бўлади? Шаҳарга бира тўла бормай қўя қолса-чи? Кекса ота-онаси кўнглини яримта қилиб у ёқларда юргани татирмикин? Бирорта акаси ёки укаси бўлганда ҳам бундай мушкул аҳволга тушмасмиди? Иложи йўқ, бормаса бўлмайди. Қишлоқда қолса кўп нарсани бой беради. Бошқалар айтгандай турмуш уринишларига ўралашиб, орзусини барбод қилади.

Шунақа-да, юраги тўкилиб, қишлоғим, деб талпиниб келади-ю, уч кун ўтмаёқ яна ўша сершовқин шаҳарни қўмсаёди. Шаҳарга борди дегунча яна қишлоқ ёди... Тавба, нега шунақа экан-а?...

Кўзи ўғлига тушиб, унинг хаёли бўлинди.

— Тошкентга опкетайми, менминан кетсанми, ўғлим?

— Ҳм. Нима бор у етга?

— Кўп нарсалар бор. Самолёт, трамвай, метро...

Жавдатнинг кўз гавҳари думалоклашди. Бир нуқтага тикилганча туриб қолди. Самолёт билан трамвайни у телевизорда кўрган. Аҳён-

аҳёнда улар мол боқадиган яйловларидан ҳам-
ма ёқни гумбирлатиб самолёт учиб ўтади.
Аммо метро дегани нимаси бўлди? Жавдат
энтикди. Қалби номаълум, аммо ширин ҳис-
сиётга тўлди.

* * *

Жавдат самолётда кета туриб ўзини қўяр-
га жой тополмай қолди. Нуқул типирчилайди.
Иллюминатордан ташқарига боқиб, борт ос-
тидан сузиб ўтаётган совун кўпигидай енгил
булутларни кўрди. Уларнинг яйловини калли
қор босганда худди шунақа бўларди. Олис-
ларда эса шапалоқдек ҳам келмайдиган сой-
лар, жимжилоғидек кичик, қиррадор тоғлар
кўзга ташланади.

Шаҳар болани ҳайратга солди. Осмонўпар
кўп қават бинолар, йилтироқ машиналар.
Уларнинг тупроқли кўчаларидан бундай ма-
шиналар ҳеч ўтмаган.

Кунлар ўта бошлади. Дам олиш кунлари
Назир Қумрихон билан ўғлини шаҳарни сайр
қилдиргани олиб чиқар, истироҳатларга олиб
борарди. Энди у ёлғиз эмасди. Уй ҳам ўзини-
ки, ижарачиларнинг бўлар-бўлмас тўнғиллаш-
ларидан холи. Эртами, кечми ишдан қайтса
уйда йўлини пойлайдиганлари бор.

Жавдат учун шаҳар саргузаштлари кашф
этилмаган бир дунё эди. Шу дамларга қадар
мўъжиз қишлоқдан ўзга оламни билмаган
бўм-бўш тўпори тасаввури аста-секин тўлиқиб
борарди. Аммо кейинчалик ундаги зерикш
ҳисси кучайди. Бир хил манзара зериктира
бошлади. Ниҳоят, учинчи кун эшикни қия
очиб, ташқарига мўралади. Лифт шахтаси-

нинг ғижирлаб гоҳ юқорига, гоҳ пастга тушишини, ўқтин-ўқтин сеткали эшик очилиб, тўр халтада ниманидир кўтариб чиқиб келаётган одамларни кузатиб турди. Аммо бу машғулотнинг ҳам ҳеч қандай қизиғи қолмагач, зинани бир-бир босиб ташқарига чиқди.

Квартал майдончаси болалар билан гавжум эди. Наридида сочига лента таққан қизчалар белига елим ҳалқа ўтказиб навбатма-навбат мусобақа қилишяпти. У билан тенгдош болалар эса чала шиширилган коптокни дам у томон, дам бу томон сурғалашяпти. Жавдат подъезд эшигига суяниб, кўрсаткич бармоғини лабига босганча ётсираб, уларнинг ҳаракатини кузатиб турар, болалар унга эътибор ҳам қилишмасди. Бир-икки марта худди унинг ёнига думалаб келган коптокни олиб кетишди. Шунда Жавдатнинг қалби беихтиёр энтикди. Уларга қўшилиб ўйнасинми, қўшишармикми? Тавба, коптокниям шунақа ўйнашадими? Худди улоқчиларга ўхшайди-я! Ҳа, ўйинни Жавдатга чиқарган-да. У ҳамма ўртоқларини доғда қолдиради бу баҳсда. Оёғининг учи билан коптокнинг чеккасини бир босади-ю, уни ердан узиб олади. Кейин ёнлатиб шундай тепадики, ҳеҳ-ҳе, ҳар қандай дарвозабон ҳам доғда қолади.

Шу дам копток тағин у томон юмалаб келаётганини кўргач, шартта югуриб ўртага тушди ва абжир улоқчидай коптокни суриб кетди.

— Ҳой бола, коптокни жойига қўй!

— Жойига қўй, деяпмиз сенга!— чуғурлашди болалар дарғазаб бўлишиб.

Бироқ Жавдат уларнинг гапига эътибор бермас, ўжарлик ва ички бир мамнуният би-

лан коптокни айлантирарди. Гўё у ҳозир ўзининг жонажон ўтлоғида-ю, чувиллашаётган унинг ўртоқлари. Тепиш керак, ҳа, тепиш. Дарвоза яқин. Йигирма қадам, ўн беш... ўн... Зарб!

Кимдир қичқирди, кимнингдир таҳдидли овози эшитилди. Жавдат сесканиб ўзига келди. Рўпарасидаги дераза ойнаси чил-чил бўлган, китель кийган уй эгаси асабий тарзда у томон ўдагайлаб келмоқда эди. Жавдат қўрқди, нажот кутгандек атрофга жовдиради. Унинг атрофини давра олган болалар ҳам аста-секин чекина бошлашди.

— Ҳаҳ, безори, ҳаҳ, ярамас,— кителли киши кўлларини силталаганча бостириб келарди.— Тагин булар келажак эмиш-а! — у кела солиб Жавдатнинг юзига бир шапати туширди. Боланинг кўзидан тирқираб ёш чиқди.

— Кимнинг боласисан? Ҳей болалар, ким танийди буни?

— Танаймаймиз, кела солиб коптогимизни суриб кетди,— бараварига чувиллашди болалар.

— Ҳм. Шунақами, ундай бўлса бу безоричани ҳозироқ милисага топшираман. Тавба, нега танимаган болани ўйинга қўшасанлар?

— Билмасак, ўзи қўшилиб...

— Ўзи қўшилиб, ўзи қўшилиб, топган гапларингни қаранглару...

Жавдат йиғлай бошлади.

— Ия, қилар ишни қилиб қўйиб, энди йиғис нимаси. Ҳай, Рихси кампир, гувоҳ бўлинг, бу шумтака мени жабрлади.

Гултувакка сув қуяётган оқ сочли кампир кителли кишига юзланиб, унинг қаршисида бош эгиб турган Жавдатни кўрди.

— Ҳа, нима гап, қўшни, мунча жанжал-тўполон?

— Э, кўрмайсизми, манави муштдек бо-ляям мени жабрляпти, Рихсихон. Ойнагимни чил-чил қилди.

— Шунга шунчами, қўйинг-э, кампир қўл силтади.— Бу бола боёқишлар тагин нима ҳам қилсин. Шу бир қулоч келмайдиган майдонга ҳам сиғдирмасак-а болаларни.

— Танийсизми ўзи бу болани?— кителли киши кампирнинг акс жавобидан аччиқланди.

— Танийман. Янги кўчиб келган қўшнинг ўғли. Отаси ёзувчими-ей, газетачими, аниқ билмайман. Қўйинг болаларни, ўйнаша-версин.

— Э,— кителли одам бўшашиб, нима дея-рини билмай ортига бурилди. «Афтинг буриш-май ўл», дея кампирни келиштириб сўкди.— Боплаб таъзирингни берардим-у, ёш экан-сан-да, иккинчи марта бунақа номаъқулчилик қилма, билдингми? Бор, жўна! Ҳамманг жўна, зумрашалар!

Жавдат бўшашиб уйга кирди-ю, онасини қучоқлаганча хўрлиги келиб ҳўнграб юборди.

— Кетайлик, опа, кетайлик!

— Қаёққа кетасан,— Қумрихон ҳайрон бўлиб ўғлининг пешонасини силади. Унинг қизарган кўзларига тикилди.— Нима бўлди сенга, болалар билан уришдингми?

— Кетайлик, кетайлик!

Энди Жавдат шаҳардан кўра кўпроқ олис-да қолган қишлоғини қўмсар, юраги эзилар, дардини фақат биргина «Кетайлик» сўзи орқали ифодаламоқчи бўларди. Шунинг учун ҳам кундан-кунга унинг ранги синиқиб, иш-

тахаси бўғилар, бу эса Қумрихонни қаттиқ ташвишга соларди.

Қунларнинг бирида Назир ишдан кеч қайтди. Уйнинг бир бурчагида бегоналардек қўнишиб ўтирган Қумрихонни ва ерга мук тушганча ухлаётган ўғлини кўрди.

— Йиғилишимиз бир оз чўзилиб кетди. Ия, нега Жавдат ухлаб ётибди. Қани, уйғот-чи азаматни. Сенларга совға олиб келдим. Қалам ҳақ чиққан экан,— Назирнинг меҳри жўшиб хотинига тегажаклик қилмоқчи бўлди, аммо аёли чекинди. Эридан «гуп» этиб ароқ ҳиди келди.

— Ҳа, жуда бошқачароқмисан бугун?

— Э, йиғлайвериб қон қилди-ку бунингиз. Нуқул кетайлик, кетайлик дейди, топволган гапи шу.

— Бекор айтибди, қани уйғот-чи,— Назирнинг юраги сиқилди, маъюс тортди. Қаёққа кетади бу бола. Ахир бизлар шу ерда-ку, тагин кимни қўмсайди,— уйғот-чи! Қани, тур ўғлим, тура қол. Мана, манавиларни бир кўриб қўй-чи, нималар опкелдим экан сенларга. Қани!

Уйқуси чалалиги учун негадир Жавдат кўзларини уқалаб отасига лоқайд қаради, ижирғанди.

— Нима, зерикиб қолдингми? А, ўғлим?

Жавдатнинг ўпкаси тўлиб турган эди, отасини қучоқлаганча ҳўнграб юборди.

— Кетайлик!

— Қаёққа?

— Уйга!

— Бу ер уй бўлмай, нима, ахир?!

Жавдат ўйларди: қани энди отаси унинг таклифига рози бўлсаю, қишлоғига йўл олса.

Бора солиб энг аввало бувасининг бағрига отиларди. Зерикиб жудаям хуноб бўлганини айтарди. Уртоқларини давра олиб шаҳарда кўрганларини мақтанарди. Кейин улар билан биргалашиб тошлари йилтиллаб турадиган ойнабулоққа боришарди. Унга нон бўктириб маза қилиб ейишарди. Фақат отаси пайсалга солмасин-да...

— Бунақа гапни қўй. Урганиб ҳам кетасан. Шаҳардан қишлоққа боргинг ҳам келмай қолади ҳали.

Бироқ Жавдат минғир-минғирини қўймагач, Назирнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Учир овозингни!

Қумрихон сапчиб тушди.

— Муштдек болагаям шунақа дўқ урасизми?

— Нима қилай бўлмаса, айт, нима қилай?

— Жаҳлингиз чиқмасин. Жавдат туғилганидан буён дадам билан бувимнинг қўлида, уларга ўрганиб қолган. Шунинг учун ҳам уларни соғинади. У ҳали бола-ку, менинг ҳам юрагим тарс ёрилиб кетай деяпти, бу каталакда.

Назир нима деярини билмай қолди. Йўқ, унинг дардини ҳеч ким, ҳатто энг яқини — хотини ҳам тушунмайди, ҳеч ким!

— Э, ҳаммасига ҳам... — Назир қўл силтаб жаҳл билан ташқарига чиқиб кетди. Анча вақтгача вужудидаги туғёнли титроқни босолмади. Нима қилса бўлади? У шу ўй-хаёл гирдобида анча вақт кимсасиз шаҳарни кезди.

Йўқ, ўрганиб ҳам кетар, ахир у ёш болаку. Арзимас тихирлиги учун унга дўқ-пўписа қилиш яхши эмас-да. Ундай қилмаслиги керак. Қўп нарсаларнинг фарқига бормайди ҳа-

ли. Ҳа, кўп нарсани тушунмайди. Аста-секин...

Назир ҳовридан тушиб, уйга қайтиб кирганида Қумрихон тирсагига суянганча мудраб ўтирар, Жавдат бўлса Назирнинг ёзув столига бош қўйганча пишиллаб ухлар, унинг жажжи муштчалари остидаги қоғозда йўгон ҳарфлар билан қаламда қуйидаги сўзлар ёзилган эди:

«Опоқ дада, сизни соғиндим. Обкетинг мени, жо-о-он дада...»

О Ф Р И Қ

Дўсмаат ака шийпон яқинидаги катта ариққа ювинмоқ учун энгашди, аввал оёғини, кейин юз-қўлини чайиб, елкасидаги сурп дуррачага артинди. Бирдан вужудида нимадир «чирт» узилгандек оёқ-қўлининг мадори кетиб, ўтириб қолди. Тўпиқлари увишди. У қўрқиб кетди, товуш бериш учун интилган эди, томоғига шўртанг бир нима қадалиб, овози чиқмади, ҳирқиради.

— Бува!

— Ҳайтовур одам овози чол ақлини пешлади. Босинқираб уйғонгандек қалтираб ортига ўгирилди. Рўпарасида тушлик келтириш учун кетган шериги Назар иржайиб турарди.

— Нима бўлди, бува? — деди йиғит велосипед рулига осиглиқ чит дуррачадаги нарса ни аста оларкан.

— Э, сўрама, ишим чатоқ. Мени кўтариб шийпонга обор. Кейин кампиримга хабар қил. Розилигимни берай.

— Нима-а!—Назарнинг кўзи чақчайиб кетди, кутилмаганда шарақлаб кулиб юборди.— И-йи, розилик?! Ҳеҳ. Бу розилик берадиган тузукроқ жой қуриб кетувдими-а? Бундай уйга боре-е-еб, аяқди узате-е-б, розилик бериш керак-да, бува!

— Атайлаб ётибди, деб ўйлаяпсанми,— чолнинг кўзига ёш келди.— Айланиб кетай,

ўғлим, бир савоб иш қил. Мени кўтариб салқинроққа обориб қўй!

Бу сафар йигит чолнинг тер босган аянчли юзига, нажотли жавдираган кўзига тикилиб туриб, қўрқиб кетди.

— М-м,— ингради чол,— шу етта тугайман.

— Қўйсангиз-чи!— йигит ортига тисланди.

— Рост гапиряпман, валати!— Дўсрат ака бор овози билан бақирган эди, бўйин томири бўртиб кетди.— Мусулмонди боласимсан, раҳм-шафқатинг борми, ўзи, ҳароми!

Назар итоаткорона энгашиб уни опичлади. Дўсрат аканинг иккала оёғи қайрилмас, тиззаси йигитнинг белига қадалиб турар, у бўлса тайтанглаб қадам босганча нуқул куларди.

— Оёғингизди мунча тирайсиз, ихий-ҳи. Тираманг-да.

Шийпонча супасига етганда Дўсрат аканинг елкасидан сирғалиб тушди. Оёқлари ёзилмай, «гуп» этиб ўтириб қолди.

— Одам ўлай деяпти-ю, сен ҳароми нуқул ҳиринглайсан-а!

— Қитиғим бор-да, бува.

— Э, қитиғинг билан ҳам...

— Менга қаранг, худди ёш боланинг гапни қиласиз-а, бува. Улармиш. Бекор гап. Ахир урушдан соғ-омон қайтган одам, бетта, тинчлик маҳалда... Э, қўйнинг, васвасчи бўп қопсиз.

Бу гапдан чол хийла юмшади, хўрсиниб йигитга қаради.

— Улишдаям ўлиш бор, тавба деб гапир,— чол инқиллаб тўпигини уқалади.— Бетта ўлиш жуда хунук.

Иккови жим қолишди. Дўснат ака йигитга қаради, унинг бўй-бастига ҳавас билан тикилди, ўксинди.

— Уттиз йилдан шаққа пахтазорда сув кечаман. Оёқди совуқ олган. Кўргин буни,— чол йигитга тўпиғидаги шапалоқдек чуқурчани кўрсатди.— Эти йўқ. Суякларин синган, аранг илашиб туради. Оёқди баҳона қилиб ишламай десам икки кундаёқ ўлиб қоламан.

— Дўхтирга кўрсатиш керак,— Назар «чирт» этиб тупурди.

— Э, духтирди қўй, боравериб ҳам чарчадим. Бир кунни бориб, шундай, шундай, оёғим оғрияпти, десам, ҳаб дори бериб ўтирибди-ю. Э, дўхтири шу бўлса, деб паққос бормай қўйдим. Оёғим оғригудай бўлса, пўстдумба қўяман, мўмиёи асл ичаман, тиккайиб кетавераман. Аммо бу сафаргиси жуда бошқача бўлди. Қаттиқ ушлаб қолди.

— Дўхтир бир нимани билмаса ишламайди, билдингизми? Сиз арақди кўп ичгансиз. Тоғамнинг гапига қараганда, пиянисталарнинг оёғи кўпроқ оғрирмиш.

— Э, ўша тоғанғиям,— Дўснат ака оёғининг оғриғи хуруж қилди, афтини буриштирди,— тоғанғининг ёнини олиб нима қиласан. Ростакам жигаринг бўлганда эди, сендек ёлғиз жиянини қўлтиғига оларди. Унақанги қорин солиб, қишлоғидан, жигарларидан юз ўгириб юрмасди.

Назар маъюсланди. Чурқ этиб оғиз очмади. Чолнинг меҳри тобланди. Унинг елкасига қўл ташлади. Кўнглини кўтаришни ўйлади.

— Хафа бўлма, ўғлим. Мабодо ўлиб-нетиб қолсам йиғлармидинг, Назарбек?— деди хи-

рилдоқ овозда йигитга муғамбирона тикилиб.— А?

Йигит елка қисди. Дўсрат ака тумтайиб қолди.

— Қийин, бировди бировга куйиши жа қийин масала...

Назар қумғонга сув тўлдириб тош ўчоққа илди. Бурган дастасини синдириб, ўчоққа тиқди, олов ёнди. Гармсел туриб, чолнинг яккам-дуккам соқолини ҳилвиратди. Шу топда йигит чолни зимдан кузатар, ўз отасида ҳам шу дамгача учратмаган тўпори, аммо ёниқ бир мурватни кўриб турарди. Боёқишга қийин. Ўғли армияга кетмасидан хийла тетик эди...

— Бува,— йигит кўнглидаги гапни унга айтишга чоғланди. Чол чўчиб унга қаради.— Урушда бўлгансиз, инвалидсиз. Ҳозир уруш иштирокчилари учун катта ёрдам кўрсатиляпти. Яқинда газетадаям ўқидим, радиода ҳам эшитдим...

— Нима деди,— чол йигитга қизиқсиниб қаради.— Хўш, нима деди, айтсанг-чи?

— Жуда кўп нарсаларни айтди. Масалан, томорқа солиғи, газ, иликтир, яна...

— Шуми?— чол кўзидаги ифода бирдан сўнди,— буни ҳар доим эшитяпмиз. Аммо пенса-чи, пенса ошмаяти-ку. Одамди чўнтагида пули бўлсагина руҳи тетик бўлади-да. Инвалидман деб жамоага чиқиб ўнта шипр сўранг бермайди-ю...

— Бизда шунақа, холос.

— Бизда деганинг қаер? Биз қаердамиз?

— Партия ва ҳукумат қарорини айрим колхозларда, қишлоқларда нотўғри бажарилаётгани ҳақида газетада танқид чиқди.

— Ҳо-о...

— Қонун барча учун бир хил. Фақат гап уни тўғри қўллашда. Тоғамнинг айтишига қараганда, бир одам худди сизга ўхшаб дўхтирга бормай юраркан. Бир куни нима бўлибди-ю, дўхтирга учрабди. Уни қарангки, ўша одамди пенсаси ҳам ошибди, бепул мошиналик ҳам бўлибди.

— Ҳоҳ,— чолнинг кўз соққаси думалоқлашди,— рост гапиряпсанми?

Йигит ҳафсаласиз қўл силтаб, тишининг орасидан «чирт» этиб тупурди. Чол унинг хафа бўлганини сезиб юмшади, тантиқлиги тутди.

— Мен ҳам бирров учраб кўрсаммикин-а, таваккал-да. Нима дейсан, Назарбек?

Чолнинг қалбида дафъатан умид уйғонди.

— Менга қара, ўғлим, у одамдиям оёғи чатоқ эканми? Менинг оёғимга ўхшаб-а? Гапирсанг-чи!

— Худди.

«Бу бола ёлғон гапирмайди»,— ўйлади чол.

— Қачон борсаммикин?

Йигит унга ўгирилиб кулди, афтидан хафалиги аллақачон тарқалган эди.

— Ихтиёрингиз, қанча тез бўлса шунча яхши. Иложи бўлса эртагаёқ борганингиз маъқул.

— Ишим ўнгидан келармикин, болам?

— Тоғамгаям айтаман, ёрдам беради...

...Дўсмаат ака эртаси куни сандиқдаги орден ва медалларини, ёрлиқ қоғозларини дуррачага тугди. Чолнинг тараддуди кампирни таажжубга солди.

— Тинчликми?

— Ўзимди дўхтирга кўрсатаман. Пенсамни ошириб, мошна оламан.

— Вой, савил. Нима, тушингиздан қўрқингизми?..

Район марказига йнгирма чақирим йўл. У саҳармардонда йўлга чиққани учун бахтига йўловчи машина чиқиб, район марказига олиб келиб ташлади. Сўраб-суриштириб поликлинканинг терапевт бўлими эшиги олдига келиб навбат кутди. Бу ердаги стулларда ҳар хил ёшдаги эркак ва аёллар ўтиришар, чеккадаги стулда ўтирган йигитчанинг бир оёғи дока билан чирмаб боғланган эди. Чол унга ачинди.

Ниҳоят, унинг навбати келди. Ичкарида сочига оқ оралаган доктор унга ён ўтирган ҳолда тўнғиллади:

— Қаерингиз оғрийди?

— Ҳеч ерим.

— Бўлмаса нега кирдингиз?

— Мени...— чолнинг тили тугилди.— Мен бошқа масалада келувдим олдингизга. Билсангиз, ука, оёғим ишга яроқсиз бўп қолди. Ахир, одамди оёқ кўтариб юради-да. Энди бир нима бўп қолсам, жовдираб қолмайин, деб, дўхтир ука, сизга учраган жойим. Ҳар ҳолда пенсам ошиб қолар шу баҳонада.

Доктор кўзойнагини қўлига олди.

— Ота, бу ер райсабес эмас. Назаримда ўзингизни комиссияга кўрсатмоқчи бўлсангиз керак. Шундайми?

— Улманг.

— Бунинг учун энг аввало рентгенга учрайсиз, ундан кейин қон топширасиз, ундан кейин... Хўш, комиссияга, ундан...

...Рентген хонаси олдида тумонат одам, аксарияти ҳарбий хизматга кетаётган йигитчалар. Дўсрат аканинг ёдига йигитлик даври

тушди. Жангга шу ердан тўппа-тўғри йўл олган. Шу ерда мана шу йигитчалар каби навбат кутган.

Ичкарига кирган эди, оқ халатли мудир бобиллаб берди:

— Бугун ҳеч кимни қабул қилмайман. Бизларгаям жон керак. Чарчаб, ўлар бўлсак ўлиб бўлдик. Эртага келинг.

— Жа, олисдан келувдим-да, ўғлим.

— Менга деса бошқа мамлакатдан келмайсизми, бари бир. Қани, кимнинг навбати? Ҳей бола, нега анграясан, сенга айтяпман...

Қон ҳам топширолмади. Намуна учун қон қуйиладиган идиш тугаб қолган экан, чолнинг аччиғи келди.

Шу тариқа уч кун қатнади. Ниҳоят, ҳамма нарса тайёр бўлди. ВТЭКка йўлланма олиб, комиссияга кирди. Ҳужжатларни қайд этаётган аёл унинг қоғозларини кўздан кечиргач, бош чайқади.

— Моча анализи йўқ-ку?

— Нима, нимани?!

Аёл ёнидаги эркакка шивирлаб нимадир тушунтирди. Эркак қисқа йўталиб олди.

— Сийдик топширмабсиз-ку, деб сўраяпти,— деди томдан тараша тушгандек.

— Қимга?

— Уша, қон топширган жойга-да.

Бунинг учун ҳам бир кун овора бўлди, ниҳоят, елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлиб, таниш аёлга учради.

ВТЭК комиссияси хонасида тўрт киши ва бир аёл. Уртадаги комиссия раиси, семиз, кўкниш қўнғироқ сочли одам.

— Қиринг,— деди у эшик олдида ийманиб турган Дўснат акага қараб,— фамилиянги?

Жабборов! Ҳозир, Жабборов... Мм. Тяжело ранен, перелом костей левой ноги... Хўш, оёқни очинг-чи,— у кўзойнагини тақди.— Бўлинг, тез-тез. Уялманг унақа. Қани, шимди ечинг.

Дўсмаат ака бақрайиб ўтирган аёлга ер остидан бир қараб олди.

— Шу етга-я?

— Нима бўпти бу етга. Ечаверинг.

Ўтирганлар кулишди, чол қизаринди.

— Э, бува, сиздақаларни кўравериб Раисахоннинг кўзи пишиб кетган. Ҳеҳ-хе.

— Улинг, уятсиз,— деди аёл гап ташлаган жиккак йигитга ёлғондакам қовоқ уйиб.

Дўсмаат ака лозимнинг почасини қайириб, ярадор оёғини кўрсатди.

— М-да. Синган кўринади.

— Синган, ука, синган. Суягини биттабитталаб териб қўйган.

— Шунақа денг, ундай бўлса қандай юрибсиз?

— Энди, ука, тирикчилик-да, юрмай илож қанча...— чол унинг кўзига тик қараёлмади.

— Қасаллик тарихида ёзилишича, суяги пачоқлангани тўғри. Аммо рентген суратида бошқача. Назаримда, янги суяк ўсиб чиққан. Мана, суратни кўряпсизми?

Дўсмаат ака терлаб кетди. Дастрўмоли шими чўнтагида бўлгани учун терни енги билан сидириб артди.

— Қани, ерга тепинг-чи!

— Лаббай.

— Тепининг, деяпман!

Чол тепинди.

— Оғрияптими?

— Ия, оғримаса келармидим бу етга.

— Хўш, неча сўм пенсия оласиз?

— Қирқ тўрт сўм эди. Томорқанг кўп экан, деб ўн сўмни қирқиб ташлади.

— Ким?

— Қим бўларди, жамоадагилар.

— Болалардан борми?

— Биттаю битта бор. Ҳозир армияда. Эшикда чол-камбир икковимиз, холос. Билайсиз, ука, ўттиз йилдан шаға сув кечаман. Бу оёққа совуқ ўтган кўринади. Авваллари бунақа юғримасди. Тунов куни кўзимга дунё қоронғи бўп кетди. Улиб қоларканман, деб роса кўрқдим.

— Яраланган жойингизда группа белги-ланмаганми?

— Э, ука, жон олиб-жон бераётганда ҳужжат эсга келармиди.

— Бизда қоида шундай. Оёқ-қўли йўқ ёки ишга яроқсиз одамларга группа берилиб, пенсия тайинланади. Сиз эса соппа-соғсиз, иложимиз қанча.

— Оёқди кўриб турибсиз-ку, ука!

— Кўряпман, хўш, нима бўпти?

— Энди, бу,— чолнинг ёдига Назарнинг гапи тушди.— Радио, газетдиям ўқиб турасизми, ука?

— Ҳа, нимайди?

— Ўқиган бўлсангиз, уруш қатнашчиларига... хўш, томорқа, газ, иликтир, яна нималар ҳам девди-я...

— Нима, менга қонун-қоида ўргатгани келдингизми? — раиснинг важоҳати ўзгарди.

— Ундай демоқчимасман,— Назар қурғур танқид ҳам берилувди, деганмиди. Ҳе, хотираси қурсин, эсда қолмабди.

— Хўп қизиқ одамлар бор-да дунёда,—

тутоқди раис.— Бу оёғингизни худди мен ярадор қилгандек баланд келасиз-а.

— Хўп, қўйинг, ука,— чол қўл сиқтади.— Асти бу ерга келиб дард тўккан мен аҳмоқ. Тўрт мучалим соппа-соғ бўлса эди, бош уриб овора бўлиб бу етга келмасдим,— чол эшик томон юрди.

— Тавба,— тўнғиллади раис.— Тунов куни ҳам бир одам ади, десам бади дейди. Ўзи ғирт маст. Суриштириб билсам у одам ўзини ўзи ярадор қилиб қайтган экан. Мендан машина талаб қиляпти-я...

Бу гап атайин Дўсрат акага айтилгандек, у шахт билан ортига қаради, аъзойи бадани жимирлаб кетди.

— Қайси аҳмоқ ўз жонини оғритгиси келади. Унақа фронтовикларга туҳмат қилманг, ҳар ҳолда мусулмон бўлсангиз керак.

— Ия, ия— раиснинг ранги тахтадай оқариб кетди. Чол унинг устига бостириб борди.

— Думбангни ўқ ўпиргани йўқ-да ҳали. Тепангдан ўқ визиллаб ўтганда билардинг уруш қанақа бўлишини. Хў, сени шу устолга ўтқазиб қўйганди...— чол эшикни зарда билан ёпиб чиқиб кетди.

Тўрт кўчага етганида ошқозони жизиллаб ачишаётганини, тиқилинча тушлик ҳам қилиб олмаганини сизди. Ошхона томон бурилаётганида қуролдош дўсти Нурматни учратиб қолди. Қучоқлашиб кўришишди.

— Вой, ҳалиям тирик экансан-ку, қорангни кўрсатмайсан-а, ошна? Бунча қовоқларинг солиқ?

— Э, ташвишларминан юрибмиз-да!

— Кампир тузукми?

— Шукур!

Ичкари киришди. Нурмат шошиб овқат чақирди, ўзи эса буфет томон йўл олди.

— Нима қилмоқчисан?— Дўсмат ака бўйнини чўзиб унинг орқасидан қаради. Нурмат ошхона тамғаси босилган бир шиша ароқ келтириб стол устига қўйди.

— Соғ-саломат кўришганимиз учун.

— Э, бўлмаган иш-да. Нима кераги бор эди шуни. Мен шуваққадар оғзимга олганим йўқ.

— Сен ичмасанг мана ўзим ичаман. Э, ошна, бу дунёда бундан бошқа нима ҳам эрмак қолди биздайларга.

— Бу гапинг хато,— чол бош чайқади.

— Хато бўлса хатодир. Хўш, болалар нечта бўлди. Шундан гапир.

— Аввалгисидан бўлмади. Кейингисидан битта ўғил, холос. Уям,— Дўсмат аканинг томоғига бир нима қадалиб овоз ҳирқиради. Соғинч ва интизорликдан, бугунги овораю сарсонликдан хўрлиги келиб кетди. Ўзини аранг тутди,— армияда. Кампир икковимиз сўппайиб қолдик, армиядан олиб қолайлик, деб кўп югурдим, бўлмади.

— Ҳа, ошна, битта бўлсаям умрини берсин. Бизди худо бир марта қайтиб берган. Ҳм. Ке энди, жиндак-жиндак ўлмаган қулга. Хўп, де.

— Менга тўғри келмайди.

— Қўй-э, бунақа гапди. Ке, унақа истаконди кафтингминан бекитиб олма. Жиндак, хўп де, ошна.

Дўсмат аканинг ошқозони қайнаб кетди. Қўзлари бир зумда тиниб, боши айлана бошлади. Боядан бери юрагини ғаш қилган турмушнинг олам-олам ташвишлари ҳам унут

бўлди-қолди. Нурмат акага қараб уни бағрига босгиси келди.

— Учраб кўнглимни тоғдек кўтардинг. Бўл-маса ҳолим хароб эди.

— Нима гап ўзи?

— Туриб-туриб таъсирланяпман, билсанг. Менга қара, кимлар учун жанг қилдик. Кимлар учун соғ оёқди носоғ, ишга яроқсиз қилиб қайтдик. Ҳайронман. Устимдан кулиб, мени калака қилишди-я. Ақалли кўнгил учун ҳолаҳвол сўраб қўйишмади-я. Шунчалик тошмеҳр бўп кетибдими одамлар. Нима, пенса берса у тўнғиз чўнтагидан берармиди.

— У ерда битта одам бор. Борсанг қўлингга қарайди. Порахўр. Газетдаям филитон қилишган. Аммо таги кучли экан. Баччағар ҳалиям ишлаяпти.

— М-м.

— Куюнма, ошна. Мен ҳам бир маҳал бориб ҳеч иш чиқаролмаганман. Шу-шу бормайман. Тупурдим. Ке, уларни қўй, жиндакдап олайлик...

— Бундай бир йўқлаб келай ҳам демайсан. Етишмовчилик бўлса сўрамайсан ҳам. Менга мол-дунё эмас, одам керак, билсанг. Аҳволингни тушунтирмасанг ким ҳам ачинарди сенга.

— Кўнглимни кўтарганинг учун қул... Ижи... Бу, ҳалиги... нимайди... Яқ... Ҳеч нима... Энди айтдим-да... Ишқилиб кўзим тирик-липида ўғлим кела қолса. Бу, менга қара, ўғлингнинг кичиги неча ёшда?

— Йигирмада. Бу йил уйлаб қўймоқчи эдим. Кўнмаяпти, валади. Уқийман, дейди. Ундай бўлса хотиндиям ўзинг оласан, топиб дедим, Их-хи-хи.

— Ұлмасак, ҳм, эшитяпсанми, ўлмасак, икковимиз дўст қип қўямиз. Кўрган одамларнинг болалари оқибатли бўлишади.

Иккови ошхонадан чиққанларида қуёш қайтиб қолган, дарахтлар япроғида кечки уфқ шуьласи ўйнарди. Нурмат уни қолишга қистади. Аммо Дўсмаат ака кампирининг ёлғиз қолганини айтиб, шошилди. Иккови анчагача бир-бирини қучоқлаб турди. Кейин хайрлашишди...

Чолнинг кутилмаган ишидан кампир ҳайрон бўлди.

— Қариганда бу нимаси?

Негадир Дўсмаат аканинг кўзидан ёш чиқди.

— Энди, хафа бўлма, кампир. Шунақа бўп қолди.— Кейин бошини кўрпага ўради. Назарида оғриқ юрагига кўчгандек эди...

ЕРУҒЛИКДАГИ ИККИ ОДАМ

Дераза сирти кўкариб, атрофни пиёз доғининг ҳиди тутиб кетди. Совуқда трактор гаражига боришни хуш кўрмай гупиллаган иссиқ уйда ёнбошлаб ётган Қодиралининг дили ғашланди. Хиёл ўтмай дупур-дупур қилиб фарзандлари киришди. Улар кела солиб муздек бетларини отасининг сертук юзига суркашди. Қодирали энтикиб, ўғлини бағрига босди. Бундан талтайган ўғил отасининг тиззасига чиқиб, чучук тил билан деди:

— Боқча опамиз пўрма опкелийлар диди. Опкелмасайлар эртага келмайлар диди.

Қодиралининг юзи чизилиб, бир қоши чимирилди.

— Қанақа пўрма экан?

— Ҳалиги-чи... Ҳм... Бор-ку... Ҳалигидақачи... Ҳозир опамди чақириб келаман.

Ҳамидахон кирди.

— Қанақа пўрма экан, бунингни тилига сира тушунмаяпман-ку.

— Ҳаҳ, боқчасига керак экан. Майрам олдидан кийишаркан. Шетта, ўзимизди капаратда бор экан. Кечадан шаға қулоқ-миямди ейди бунингиз. Айтдими тинмагур,— аёл хижолат тортгандек, доғ босган юзини тириштирди.— Ҳа, бола, борми, йўқми билмайсан-а, сен.

— Оберасиз, оберасиз,— Шухрат оёқ тираб, жазавага тушди.

— Бўпти, қани, тур бўлмаса. Қийинтириб бер. Бунни тинчитмай томоқдан овқат ўтади дейсанми?

— Жа қизиқсиз-да. Ёлғиз ўғил деб талтайтириб... Пулингиз бўлмаса нима қиласиз, ахир?

— Чиқайлик-чи...

Ташқари изғирин эди. Шухрат отаси қўлидан ушлаганча пилдираб кетар, Қодирали бўлса ўйчан эди.

«Насияга берармикин? Э, ўлибдими бермай. Ўғли айтган нарсанинг нархи от билан туя бўлмас. Бундан ташқари Жабборали уларнинг эшигида катта бўлган, ака-укадек бўлиб қолишган. Берар-э, ўлибдими бермай. Аммо савдогарларга ишониб бўлмайди. Минг ўзига яқин олгани билан пул ширин. Шошма! — У тўхтаб, киссасидаги қайиш муқовали ён дафтарни чиқарди. У ерда уч процентли заём борлиги ёдига тушиб дадилланди. Борди-ю, насияга кўнмаса шуни гаровга қўйиб туради-да!!!

Туманликда қишлоқ магазини буғ чиқиб турган ҳаммомни эслатар, пештоққа ўрнатилган чироқдан хира нур тўкиларди.

Жабборали улар кирганига эътибор ҳам қилмади. Бошини у ён-бу ёнга ташлаб чўт қоқиш билан машғул. Олдидаги кулдонга қўйилган сигарета тутуни юқорига ўрламоқда.

Қодирали расталарни айланиб, ўғли учун керакли нарсани кўрди, бир бутун, ўроғлиқ экан. Нархи ўн тўққиз сўм. У Жабборалининг лоқайдлигини «Иши кўп бўлса керак», деб тушуниб, сукут сақлади. Бу эса ўғилнинг

умидини сўндиргандек, тагин хархаша қилишга тушди.

— Обермайсизми?! Оберинг...

Жабборали бошини кўтариб уларга қаради. Сигарета тутуни тўзғиб кетди.

— Нима деяпти болангиз?

— Пўрма деяпти-да,— Қодирали илинж билан мудирга яқинлашди.— Ҳорма, Жабборжон. Ишминан банд экансан.

— Ҳа, бандман. Оберинг-да. Районданам кеп опкетишяпти. Ўзиям битта қолди-ёв.

— Обераман, обермай нима, ука. Ахир, шуларни деб юрибмиз-да. Менга қара, Жабборжон, боласи тушмагур чўнтакда ҳеч нима йўғида бунақа тиқилинч қилиб... Ойликкача бир ҳафта қолди... Бу... менга ишонарсан, а?

— Насияга дийсизми? — Жабборали синиқ кулди. Бўлмайди-да. Менам калламдан қўрқаман. Вей, менга қаранг. Ҳеҳ, сизда пул бўлмайдимми? Сизда-я? Бу, пахтанинг пулини нима қияпсиз ўзи? Назаримда, мошна-пошна олмоқчисиз шекилли, а?

— Сенам гапирасан-да. Биздайларга мошнага йўл бўлсин.

— Йўмасам нима қияпсиз пахтанинг пулини? Сизам ҳалиги, оти нимаиди? Қори борку, кинодаги. Ҳаҳ, отинг қурғур-а... Мм... Ўшанга ўхшаб гугурт чўпиниям қўшиникидан опчиқ, дерсиз ҳали.

— Рост гапим, Жабборжон. Йўқни йўндириб бўлмас экан. Бор-йўғи ўн тўққиз сўмлик нарса. Шуни олдида ота-бола икковимизди жавдиратма. Еб кетмасман...

— Ўн тўққиз сўмам пул! Бир мирига кўз тикиб эртаметтан то қош қорайгунча симонди устида типпа-тик турибмиз. Аввалроқ бўлган-

даям майли эди. Аммо ҳозир бўлмайди. Отчет-потчет дегандай...

Қодирали бир дам меровланиб турди-да, дафтарча орасидаги заёмни чиқарди.

— Шунини оптур ҳеч қурмаса, қочиб кетмайман-ку!

— Айтдим-ку, ахир...

— Менам шунини ўйлаб, сенга гап тегмасин, деб зайимди беряпман-ку. Буям нақд, тилла зайим!

— Ютуқ чиқмагандан кейин шапалоқдай қоғоздан фарқи йўқ-да бунингизди.

— Тўғри, кеч бўп қолди-да, бўлмасам районга тушиб пулга алмаштириб қайтардим-а. Ке, кўпам бизди сарғайтирма...

— Оббо,— Жабборали стулга суяниб бир зум кўзини юмди, кейин очиб рўпарасидаги қора, юзини тук босган одамни, қўлида эса тўрт буклаиб, чеккалари титилиб кетган заёмни кўрди.— Қаний, ростакам тилла заёмми? Оббо, тоза тугаб қопти-ку, ўтармикин?

— Ўтади, ўтмаса давлат чиқарармиди, дейсан.

— Қўймадингиз-да...

— Қуллуқ, ука...

Эртаси куни Жабборали районга ҳисобот топширгани борди. У ерда товаршуносни кўп кутди. Бекорчиликдан ҳужжат ўраб келган газетани ўқишга тутинди. Шунда уч процентли заём жадвалига кўзи тушиб чўнтагидаги, Қодирали гаровга қўйиб кетган заёмни унга солиштирди.

Эвоҳ! Омадни қаранг! Нақ беш минг-а!

У шошиб, нима қиларини билмай қолди. Қалбида шодлик билан ҳадик кураши... Қишлоққа қайтгач, дўконида ҳам типирчилаб ўтир-

ди. Ҳозир Қодиралига бориб ҳамма гапни айтса-чи? Э, айтгудек бўлса бирваракайига ҳаммасини тортиб олади. Йўқ, яхшиси чақириб, «Тунов кунни берган заёмнингизни йўқотиб қўйибман», деса-чи? Суриштириб ўтирибдими?

— Ака.

Жабборалининг юраги увишиб, кўз олдида кўкиш, зангори ҳалқачалар жимирлаб кетди. Рўпарасида укаси Содиқжон қаққайиб турарди.

— Вей, сал шарпа қиб келсанг ўласанми?

— Ҳалиги зайимлар бор-ку...

— Қайси? Қанақа зайим?!

Содиқжон акасининг авзойини кўриб тили тутилди, ундан чекинди.

— Ҳалиги... Мм. Уттиз тийинлик бор-ку...

— У зайим эмас, хомкалла, лоторея! Ҳа, ўқимай ўл! Яна бу ўрта мактабни тугатган, етук одаммиш! Хўш?

— Ушанинг тиражи чақармиш яқинда. Акангга айтиб қўй, сотилмай қолгани бўлса опкелиб топшириб кетсин, деб кўнғироқ қилишди, зибиркасадан.

— Шунақа демайсанми? Нуқул зайим, зайим дейсан.— Жабборали жиндак юмбаб, кўнгли ўрнига тушди.— Гап деганниям сал фарқига боргин эди. Ёш бола бўлганинг йўқ. Боравер ишингга.

Эртаси кунни Жабборали омонат кассага кириб, мудирга учради.

— Суюнчили иш. Бировди билмагани маъқул. Биласиз, савдогарга ютуқ чиқибди деса, ҳамманинг лабига учуқ тошади. Шу десангиз зайимимга нақ беш минг чиқса бўладими? Мана, бир кўринг-а!

Мудирнинг кўзи чақнаб, мамнунликдан лабининг чети очилди.

— Қуллуқ бўлсин!

— Энди, ака, шу пулди бир илож қилиб обертмасангиз бўлмайди. Бизди ишимизни биласиз-ку, доим ямоққа кўз тикиб юрамиз.

— Лаббай, чучунмадим-а?

— Ямоқ деганимгами? О, ака-ей, мунча соддасиз-а. Ямоғимиз — бу камомадимиз. Бу пул қурғур билинмай кетавераркан-у, бир кун бундай қарасанг анча пул ҳавога учиб... Ямоғимиз шу...

Пулни олган Жабборали мудирнинг ҳай-ҳайига қарамай стол устига иккита йигирма беш сўмликини ташлаб чиқиб кетди.

Енгил машина тормози чийиллаб, ит безовта ҳурди. Содиқжон машинадан тушиб, пастак деворга иккала қўлини тираб ҳовлига кўз ташлади. Девор остида ётган ит унинг қорасини кўргач, баттар жазавага тушди.

— Қодирали ака!

Товушни ит овози кўмиб юборди. Иккинчи марта овоз берганда эшик очилди. Одам билан бирга оппоқ буғ чиқиб эшик юзасига ёпишди.

— Ке-е-емм?

— Мен,— Содиқжон бўйинини чўзди.— Менман.

Қодирали уни тапигач, авзойи ўзгарди. Маъюс қўл узатди.

Акам айтиб кел, деганди. Қийиниб мен-минан юрармишсиз. «Оббо пасткаш-эй. Йигирма беш сўм учун-а? Гаровга заёмни қўйг билан у ярамас пул ўрнида кўрмайди.

либ-келиб шунинг олдида тили қисилиб ўтир-са-я!»

Қодирали ғижинди.

Машина сўлқиллаб бир маромда кетмоқ-да.

«Етти ёт бегона бўлса ҳам отаси раҳматли уни ўз ўғлидай кўрарди. Шу етимчанинг кўнгли чўкмасин, деб у уйланганда битта қўй етаклаб борган. Онаси раҳматли тўй бошида туриб, маросимнинг ками-ю, келди-кетдисини тўғрилаган. Қани энди шуни бир эсласа? Эсламайди-да. Эслаганда-ю...»

Содиқжон машинани магазини томон эмас, чойхонага бурганидан Қодирали таажжубланди...

Даврада нотаниш кишилар кўп эди. Дастурхонда ликопчаларга бодринг, помидор солинган, сопол лаганда эса палов.

— Э, келинг-э, ака,— Жабборали қўлини артиб, чорпоядан сирғалиб тушди. Бу ердагилар Қодиралига ҳайрон бўлиб қарашди. Бу қарашдан Қодирали довдиради, эшик олдида мулзам туриб қолди.

— Қани, ўтинг. Ия, сарпойчан кепсизми? Тортинманг унақа. Ҳаммаси ўзимиздики...

— Йўғ-э, менга узр,— у орқасига бурилмоқчи бўлган эди, Жабборали унинг тирсагидан ушлади.

— Ия, ия, бу нима қилиқ. Яхшими палов олдида-я! Қани, чиқинг сўрига.

Орага аллақандай хижолатли сукут чўкди. Бунини Жабборали сезиб қизаринди. Ер остидан Қодиралига юзланди. «Тавба, худди аммасининг сандалида ўтирадигандек сарпойчан, калиш кийиб кепти-я. Соқолини қаранг, соқолини... Олса ўлармикин».

Жабборали икки ўртада узилиб қолган суҳбатни жонлантирмоқчи бўларди.

— Бу акам механизатор, герой бўладиганлардан. Ҳозир бунақа одамларнинг ошиғи олчи. Пахтани шулар яратяпти-да. Қани, ошдан олайлик! Қани,— Жабборали қизариб-бўзариб шишадаги ичимликдан пиёлага тўлдирди.

Қодирали унинг қилиқларидан ғижиниб, ўзини аранг тутиб ўтирарди.

— Қани, ака,— Жабборали пиёлани кафтига қўйиб унга узатди.

Қодирали ароқ ҳидидан жирканиб, ўзини орқага ташлади.

— Менга тўғри келмайди.

— Унақа деманг-да. Бу ерда ҳазилакам одамлар ўтиргани йўқ. Ҳаммаси районди сўрайдиганлар. Қани, ушанг қўлингизга.

— Ошқозоним чатоқ. Дўхтирлар ман қилишган.

— Бу айни ошқозоннинг давоси-ку. Олинг, ушанг-э, қўлингизга.

Бир зумда ароқ Қодиралини элитди-қўйди. Унинг боши ёқимли айланар, паловни бамай-лихотир оларди.

— Аканг боёқишди овқат чақиб қўйганми дейман-а, Жабборжон. Олиши туззугу эти йўғ-а.

Кулги кўтарилди. Қодирали қизарди.

— Қаердадир мана шу акангди соқолига ўхшаш мўйдан примусга нина қиб сотаётган эмиш. Етаклаб борсанг анча пул ишлаб олардинг-да!

Кулги қийқириққа алмашинди.

• Жабборали кесатиғу пичинглардан Қодиралининг бу ерга чакки таклиф этилганини сезиб турар, аммо энди иложсиз эди. Меҳмон-

ларга чой узатиб ўтирган Содиқжон бўлса акасининг ҳаракатларидан ҳайрон. Ҳеч маҳал акасининг у билан ўтириб бир пиёла чой ичганини кўрган эмас.

— Акамди мижози шунақа,— деди қизариб-бўзариб Жабборали.— Чайир, меҳнатда тобланган. А, ака? Бу одамди отаси бебаҳо одам эди, раҳматли. Биздям ўша киши тарбиялаб, одам қилган...

Бу гап Қодиралига ёқиб тушди. Баданида нимадир жимирлади.

«Хайрият, унутмабди. У ҳақда бўлмағур фикрларга бориб... Узим аҳмоқман. Тузук бола бу...»

— Шундайми? Эна бошқа, ота ўғой демайсанми?

— Шундай, ота-она бошқа бўлганимнан дил яқин. Вақти келса туғишгандан бегона афзал.

Бу гапдан Қодирали мамнун бўлиб кетди...

Ўтиришдан файз қочди. Меҳмонлар қўзғалишди. Жабборали уларни кузатиб қайтиб кирди. Бу пайт Қодирали чорпояда узала тушган кўйи хуррак отарди.

— Ҳў, тўнқаймай ўл... Эгангди...— Жабборали сўқиниб уни турта бошлади.— Туринг, туринг дейман сизга. Э-э, кетамиз...

Қодирали кўнгли алағда бўлиб, бензин аниқган машина ичида ўтиролмай қолди. Тушишди. Жабборали укасига жавоб берди. Машина кетди.

— Ўтирайлик, Жабборжон. Кўнглим бошқача бўлиб кетяпти.— Қодирали чўккалади.

— И-йи, кўлмакка ўтирасизми? Ҳеҳ, ўзиригимиз жинлай нарсани кўтаролмайдиган бўлқопсиз.

— Шунақа бўп қолдим. Айтсам кўнмадинг. Заҳарли дори ўлгур аъзойимнинг кучини паққос олиб қўйган. Биласан-ку.— Қодирали энгашиб ўқчиди. Бир оз кўнгли ёришгандек бўлди.

— Юрайлик, юрсак кўнгил ёзилади. Қани. Жабборалининг елкасида нур ўйнади. Энди Қодиралининг тўпиғидан совуқ ўта бошлади.

— Бу ёққа чақириб чатоқ қилдинг мени. Аҳволимни била туриб қўлимга ичкилик тутдинг. Ҳурматингни қилиб олиб юбордим. Мана энди икки-уч кун бунинг жаврини тортаман. Э, ука-ей.

«Муддаони айтиш керак», ўйлади Жабборали.

— Мениям ҳаддим сиғиб... Акамдай кўриб...

— Бунинг учун минг раҳмат сенга. Танқис овқат олдида отамни эслаганинг учун бошим осмонга етди. Сени бунақа деб ўйламовдим.

— Қанақа деб ўйловдингиз, айтинг, қанақа деб?! — Жабборалининг капалаги учди.

«Билганмикин, ҳаммасидан хабари бормикин. Биров етказдимикин?!»

— Қандай бўлардинг, тузуксан. Э, ука, дунёда одамдан азизи бўлмайди. Лекин улфатларинг анча заҳарсўз одамлар экан. Бунақалар билан асло улфат бўлма, гапимди қулоғингга олсанг.

«Оббо муғамбир-эй, ўзини атайин мастликқа солган кўринади».

— Мени хўп калака қилишди. Аммо сенинг юзинг, дастурхонинг ҳурмати гинг демадим. Ушанақаларга қўшилиб менга ўхшаганларнинг устидан кулишга ўрганма, Гуноҳ бўлади.

Менинг бўганим шу. Топганим ҳисоб-китоблик. Сенинг эса йўригинг бошқа. Ҳм, сеники бошқа. Мана, ўзинг ўйлагин, қани, ким сеникидай данғиллама иморат қурган? Ҳеч ким! Районда иккита бўлса, бири сеники. Тагингда машина бор. Умуман, ҳамма нарсанг етарли. Бизнинг қўл калта, бир сўм топсак, болалар билан тотинамиз.

Қодирали хўрсинди. Жабборали бўлса унинг гапини жимгина тингларди.

— Бойлик нима, у, қўлнинг кири. Ундан кўра худодан фарзанд тиласанг бўлмайдими? Мол-дунё сенга вафо қилармиди? Дўппини олиб қўйиб, шуларни бир ўйлайсанми ўзи?

Бу гапдан Жабборалининг гаши келди. Унга аччиқ гап қилишга чоғланди-ю, негадир маъюсланиб қолди.

— Шошма, вей, мунча шитоб юрасан-а...

Улар сахийлик билан нур тўкаётган симёғоч чироғи остида тўхташди.

— Нима дейсиз? — Жабборалининг овози хастаҳол ва бўғиқ чиқди. Нимадир унинг миясига найзадек санчилиб, калласида чидаб бўлмас оғриқ турди. Тахлам пуллар билан боғлиқ ўй-хаёллари тумтарақай сочилиб кетди. Тавба, шу дамга қадар бу тўғрида ўйлаган экан. Борди-ю, ўлиб кетса бу мол-дунёси кимга қолади? Наҳотки ҳаммасига ўша туғмас хотини эгалик қилса? Албатта-да, қирқи ўтар-ўтмас тўплаган дунёсини совуради-ю, этагини қоқиб кетади. Тул бўлиб, бир умр Жабборалига аза очиб ўтирармиди, гулдек умрини хазон қилиб-а! Кетади. Эвоҳ! — Жабборали туйқус бу фикрдан қўрқиб кетди. — Йўғ-э, балки фарзанд ҳам бўлиб қолар!»

— Гапларим оғир ботдими, дейман, Жаб-

боржон.— Қодирали унинг елкасига қўл ташлади. Ҳа, ёшлигида доим мана шунақа қиларди. Меҳри товланиб, кўнгли ўксик бир етимча кўнглини кўтарарди.— Укинма! Одамзот тиррик экан, албатта адашади. Пешонаси бирор ерга «тўқ» этиб теккандагина кўзи мошдек очилади. Унгача ҳеҳ-хе... Мен бўлса ҳар доим сени ўйлайман. Сени ёнимга чақириб, азбаройи кўнгил яқинлигидан «Ундай қилма, бундай қил», демоқчи ҳам бўламан-у, лекин сен мени тирноқчаям кўрмайсан-да.

— Гапирасиз-да сиз ҳам. Э! — Жабборалининг ошкора жаҳли чиқди.

— Аччиғинг чиқмасин. Мунча жириллайсан. Айтдим, қўйдим-да. Латофатни икки боласи билан талоқ қилиб, шаҳардан топиб келган хотининг нима каромат кўрсатяпти? Ҳеч бўлмаганда битта бола юмалатиб берган-даям...

— Нима ишингиз бор бировди хотинининг туғиш-туғмаслигиминан? Жа қизиқ гапларни қиласиз-а.

— И-и, ука, фарзандсиз одамга дунёнинг нима қизиғи бор. Сенга ачинганимдан айтяпман, холос. Хўш, бу мақбарага, мол-дунёга эгалик қиладиган бирорта этинг қолсин, десам гуноҳкор бўлдимми?

— Нега мақбара дейсиз?

— Меросхўрсиз кошона мисоли мақбаранинг ўзи-да.

— Ҳе-э.

— Мана, ёшинг ҳам қирқдан ўтяпти. Ундан у ёғи қарилик, риҳлат. Латофатни ёмон, деб энди икки ўғлингни уволи тутяпти сени. Эсинг бўлганида элга данғиллатиб тўй қилиб берган бўлардинг. Кўкрагингни кериб

юрардинг дейман-да. Буям эркак одамнинг армони.

Жабборали негадир Қодиралининг ачкиқ гапларига эътироз билдиrolмай қолди. Гаплари тўғри. Нега ҳам Латофатни икки боласи билан талоқ қилди? Билмайди. Уғиллари капкатта йигитчалар бўлиб қолишибди. Аммо оталик шаъни учун нима қилиб қўйди уларга? Ҳеч нима? Айрим пайтлар машинани физиллатиб ўтиб кетаётганда кўзи тушади-ю, атай ўзини кўрмаганга солади. Вужуди ёнади, нима қилсин, бўйин эгиб, қайнотасининг уйига бош уриб борсинми? Боролмайди. Шўрлик Латофат мўмин-мушфиқ аёл эди. Унинг гуноҳи нима? Билмайди! Ҳаммасига пул сабабчи, пул! Маишат майллари! Энди минг афсусланмасин, ўрнига келармиди?! Гарчи кўнглида олам-олам дард-ҳасрати бўлгани, аввалги хатолари кечириладиган бўлса барча хил жазога тайёр эканлигини сезгани ҳолда тағин у кимгадир хиёнат қилмоқда-ку! Хўш, Қодиралининг заёмига чиққан ютуқни яшириб нима қилади? Бари бир, бир кун эмас-бир кун билади-ку. Хўш, бу пулни нимасига сарфлайди? Умуман, нимасига етмаяпти? Қодирали айтгандек мақбарани безамоқчидир! Қарияпти, ҳа, қарияпти. Бу улфатчилигу мол-дунёлар ҳам қолиб кетар ҳали...

— Жабборжон, вей, менга қара деяпман. Қўй, бўғилма. Худонинг карами кенг. Ҳали қатор-қатор ўғил-қизли бўласан. Фақат шу имонингни эҳтиётласанг бўлгани. Имонда гап кўп.— Қодирали кутилмаганда «пиқ» этиб кулди.— Айрим одамлар худони йўқ дейди. Бекор гап. У юқорида, ҳеч кимга кўринмайди-ю, аммо ким нима қилаётганини бемалол кўради. Ҳа,

гапимга ишонавер. Мм. Ким поку, ким нопок, ким хиёнатчи-ю, ким диёнатчи. Менга ўхшаганларни ҳам яланғоч қўймайди. Тўрт боланинг ризқини беради. Худо хоҳласа келин аянғди бўйида бор...

Бу гапдан Жабборали титраб-қақшади. «Э, бўлди-да энди», деб унга ўшқирмоқчи бўлди. Назарида, Қодирали: «Билиб қўй, пасткашлигинг учун тирноққа зорсан», деяётгандек эди.

— Боя кела солиб сенга бир-иккита аччиқ гап қилмоқчи эдим. Бу бола ўн тўққиз сўм учун мунча тиқилинч қип қолди, деб. Йўқ, адашган эканман. Тўғри, ука, сенгайм қийин, пулди ичидасан. Биласанми, кимдандир эшитганман. Пулга одамди қони қўшилармиш.

Жабборали «ялт» этиб унга қаради. Кўзлари даҳшатли оловланди.

— Ҳа. Қариялар бир нимани билмаса айтмайди. Шунинг учун ҳам унинг ишқи, ҳалигидақа қонга тўймагандай одамни бир кун харобхонавайрон қилади.

— Бўлди, етар! — Жабборали бақириб юборди. Унинг авзойини кўриб Қодиралининг кўз соққаси ўйнаб кетди.— Бўлди, етар! Турдим ҳаммасига.

Тавба, наҳотки рўпарасидаги кўримсизгина одам уни оёқ ости қилиб, устидан кулса? Йўқ, кулгани йўқ. Шунчаки кўнгил яқинлигидан шундай... Яққ, куляпти, уни ер билан яксон қилгудай бўляпти! Бошқа ҳеч нарса эмас.

Жабборали шошиб киссасини ковлай бошлади. Қодирали орқасига тисарилди.

— Ҳай, ҳай. Нима қилмоқчисан, эсинг жойидами?

— Ушанг! Манг, ушанг дейман! — Жабборали титраб-қақшаб бир даста пулни унга узатди. Қўллари баттар титради.— Ушанг дейман!

— Э-э, эсинг... Эсинг жо-ойидами ўзи? — Қодиралининг жағи такиллаш бошлади.— Бу нима қилганинг, Жаббор дейман!

— Ушанг, яхшиликча,— Жабборалининг кўзига ёш ирғиб чиқди.

— И-и, вей бола, сен давлатди пулиминан ҳазиллашяпсанми? Хўш, ҳазиллашяпсанми?! Қани, сол чўнтагингга. Унақа қилма. Менга пул кўрсатиб қийнама.

Жабборалининг юзида кулимсирашга ўшаш аччиқ бир ифода кўринди.

— Сиззики бу. Сиззики деяпман. Олинг!

— Ия, тагин гапиради-я, бу бола.

— Сиззики деяпман-ку,— Жабборали лабнининг бир чети очилиб кулмоқчи бўлди.— Рост гапим.

— Қанақасига, ахир, қанақасига бу... меники...—Қодирали талмовсираб ҳамроҳига қўрибгина қаради.

— Сиз... ютдингиз,— Жабборали зарда билан Қодиралининг қўлига пулни тутқаздида, тез-тез юриб ундан олислашди.

— Жабборжон, шошма, ахир.

— Э, йўқол-э...

Жабборалини қалбини аччиқ алам билан аллақандай шу дамга қадар унутиб қўйган майин, таскин берувчи туйғу эгаллаган, у катта-катта, эркин қадам ташлаб борарди.

ТОҒЛАР ҚҰП, ДАРЕЛАР ҚҰП

Одилбойнинг томоғи қақраб кўзини очди. Қуёш қайтиб қолган. Узум япроқларида уфқ шуъласи йилтираб турарди. Унинг боши лўқиллаб оғрир, юраги худди овчи тузоғига тушган қуёнчадек потирларди. У афтини буриштириб, иккала мушти билан пешонасини эзди.

«Тавба, Эрназар чол юзингда кўзинг борми демай, нақ бақрайиб туриб: «Шу аҳволда кетсанг болаларинг, гулдек оилангга завола бўласан», деди-я. Вой, тилингга сени-ей!»

Мм. Ичмаса бўларди шуни. Юрак чатоқ. Мана шунақанги мастлик пайтида, тағин худо кўрсатмасин-ку, бир нима бўлиб қолгудек бўлса болалари, оиласи чирқираб қолаверади-да. Рост айтади чол. Шуни оғзига олмаса одамга ўхшаб юрарди-ю...

Эртадан кечгача тиним нималигини билмай ишласа-ю, аммо топгани худди қумга сингган сув каби... Э, ичадиган одамга пулни қўйинг-ку, қўйиб берса, тоғдек олтин бўлса ҳам туриш бермас. Уят, шармандалик — у бошини чангаллаб ихради.— Ҳатто маҳалладаги одамлар ҳам: «Фарзандлари ҳўкиздек бўлиб қолди-ю, уларга тўй қилишни ўйламай, дўппини чамбарак қилиб юрибди-я, пияниста!»— дейишяпти.

Ҳа, тўй қилиши, ўғилчалари қўлини ҳалоллаб олиши керак. Иннайкейин уларни уйлаб-

жойлаш, ҳовли-жой солиш дегандек. Умуман, қиламан, деса кўз очирмайдиган юмушлари бор.

У ўрнидан тургач гандираклаб кетди. Аввал токча қирғоғига, кейин эшик қабзасига суяниб ташқарига чиқди. Чорпояда хотини Малика чок машинани ғириллатиб айлантирарди. Одилбой уни кўргач нима қиларини, нима деярини билмай қолди. Малика эршинг аллақачон ўрнидан туриб, рўпарасига келганини сезган, шундай бўлса ҳам сир бой бермай ўз ишида давом этарди.

— Гапиргиси ҳам келмайди-я,— ғудранди Одилбой, кейин тараддудланди.— Менга қара... Бу... Мм. Мени ким опкелди ўзи, а? Сендан сўраяпман, вей?

Малика эрига ўғирилди, кўзида бир нима «йилт» этгандек бўлди. Одилбой унинг қарашига дош беролмай ер остидан чулдиради.

— Аҳмоқман ўзим. Ғирт аҳмоқман. Ит-феъл бўлмасам... Шу... Ҳей... Қўй-а,— у қўл силтади.

Малика пилдираб айланаётган машина чамбарагини кафти билан ушлаб тўхтатди.

— Қим опкелди, деб сўраяпсизми? Замбилга солиб опкеб ташлаб кетишди. Билдингизми! Худди ўликларга ўхшатиб...

— И-йи, нега унақа дейсан-а?

— Ишонмасангиз кўчадагилардан сўранг. Мен сизни уйдан чиқмаёқ жон берармикин, деб кутиб турувдим.

— Вей, сен нега унақа дейсан? — Одилбойнинг бу сўздан вужуди титраб кетди.— Ниятинг менинг ўлимимми? Тўққиз болани етим бўлиб қолишини истайсанми?

— Э, бунақа аҳволда юрган дан кўра эркак кишининг ўлгани минг марта яхши-да. Ўлган ниям бундай бир иззат-икром билан, елкада кўтариб жойига элтишади. Сизни-чи, сизни бўлса худди ҳаром ўлган бузоқдек судраб келишади. Номусларга ўлдим. Хўш, сизни бизга нима керагингиз бор, ахир. Ҳеч бизларни, болаларингизни ўйлайсизми? Бизларни десангиз денг, бўлмаса ана, катта кўча, ажалим етиб, ўлиб-нетиб қолсам шу болаларим ҳам кўмиб олишар.— Малика энди ошкора йиғлашга тушди.— Вой, тўққиз бола топиб ҳам инсофга келмаган одамнинг боридан йўғи...

Одилбой сергакланди. Маликанинг бўлса баттар жазаваси тутди.

— Эртадан кечгача итда тиним бор, менда йўқ. Бир тийин бўлса шу қуриб кетмагур оилага, бола-чақага бўлсин десам-у, сиз ўз нафсингизни ўйлаб, ялло қилиб юрсангиз. Инсоф билан айтинг, нима керагингиз бор бизга?

— И-йи, аҳмоқмисан хотин. Топган гапингни қараю...

— Ҳа, аҳмоқман. Шу аҳмоқлигим учун ҳам сизга тушгандан бери гузардан нарёғни кўрмай умрим ўтиб кетяпти.

Одилбой «Тўққиз болани топгунча яхши эдим-у, энди ёмон бўлиб қолдимми?»— демоққа чоғланди-ю, бироқ хотинининг шашти баланд эканлигини кўриб лаб тишлади.

— Қаллаи саҳарлаб сизгир соғаман, сепараторни айлантириб қўни-қўшинининг сутини тортаман. Чок машинани гириллатиб у-бу тикаман. Зарур дейсизми менга шунақа азоб. Топсанг ейман, урсанг ўламан, деб қўлингизга қараб ўтирсам боқа оласизми? Боқиб бўлсиз!

— Ношукур бўлма, хотин,— Одилбой мадорсизланиб устун чеккасидаги супачага ўтирди.— Ношукурлик қилма. Менинг ишлаганим кўринмаяптими сенга? Хўш, кўринмаяптими? Ичсам мен ўз пулимга ичаётганим йўқ.

— Вой, савил,— Малика заҳарханда қилди,— ўз пулига ичмасмиш. Вой, онтхўр, ёлғончи-ей. Гап битта: ё бизларни деиш, ёки ўз ҳолимизга қўйиш.

Бу гапдан Одилбой сесканиб кетди. «Ҳазилингми бу ёки чин?» — дегандек ер остидан хотинига қаради. Бироқ Маликанинг вазоҳати ёмон, юпқа лабининг асабий титрашидан сездики, бу гап чин.

У бундай бўлишини сира кутмаган эди. Борди-ю, ҳозир: «Қани, жўна ҳамманг, бу отамдан қолган уй», деса хотини тўққиз бола-ни стаклаб ўз отасиникига... Эй, йўғ-э... Ўзи кета қолса-чи, бу ердан? Лекин қаёққа, ким-никига боради? Болаларидан ажраб, хоксор бўлиб-а! Э, йў-ўқ!

— Бунақа гапларни қўй, хотин,— Одилбой сира кутилмаган, ўзи сезмаган ҳолда ялинишга тушди.— Шунча бола топиб, шунча йил бирга яшаб, эндиликда мени тентиратиб нима қиласан? Ут, мен аҳмоқнинг гуноҳимдан.

— Бўлди, етар, тўйдим! Жавобимни беринг ёки бўлмаса ҳозироқ қорангизни ўчиришга, ўз ҳолимизга қўйишга бизларни.

«Ҳозир болаб қон чиқмайдиган жойига бир-икки мушт туширсаммикин», деб ўйлади Одилбой, аммо нима учун шундай хаёлга борганини ўйлаб баттар азобланди. Нима учун уради? Унинг гуноҳи нима?

Унинг калласи гувиллар, вужуди қалт-қалт титраб, бояги лоҳасликдан асар ҳам қолма-

ган эди. Йўқ, яхшиси ташқарини бир айланиб келгани маъқул. Ушанда хотини ҳовридан туншади. Бўлмаса...

Одилбой ташқарига йўналган эди, Малика қичқирди.

— Шошманг, ҳал қилиб кетинг!

Одилбой дарвозадан чиқиб, бир зум қотиб турди-да, сўнг битта-битта қадам босиб уйдан узоқлашди.

Ичмаслик керак эди, — алам билан мулоҳаза қиларди у йўл-йўлакай, — тавба, хотинига неча марта ваъда берган, онт ичган одам бугун ҳам. Ҳиҳ, вой гапинг совуқ бўлмай келэй. Худди ўликларга ўхшатиб замбилга солииб келди, эмиш. Балки ростдан ҳам шундай бўлгандир. Маст одам мисоли ўлик-да.

Хотинига ҳам қийин, куюнганича бор унинг. Номуси кучли. Ё алҳазар, мана шунақа қилиб, бировнинг дўстона гапини қулоққа олмай бир кун «пақ» этиб ўлиб қолса-я! Тавба дейиш керак, худо асрасин-э!

Авваллари унақа эмасди. Бир ўзи ўтириб бир-икки шиша ароқни кўрдим демасди. Энди-чи? Икки пиёлагина ҳам тап-тайёр қилиб қўйяпти. Юракнинг мазаси йўқ. Бугун ичмаса бўларди-ку, Назар қурғур шайтонлик қилди-да. Қўлтиғидан шишани чиқариб дастурхонга қўймаганида шу гап-сўзу дилснёҳлик бўлмасди.

Пиёлага қуйиб унга узатганида дастлаб Одилбой кўнмади. «Менга тўғри келмайди», деди. Шунда Назар тихирлик қилиб:

— Олинг-э, мен сизга заҳар узатаётганим йўқ. Ҳаммамиз ҳам бу дунёга меҳмон, — деди.

Бу гап унга таъсир қилдими, бошқа бўлдими, пиёлани қўлига қандай ушлаганини

билмай қолди. Кейин нима бўлгани ёдида йўқ...

Энди хотини кетиб қолса нима қилади-а? Тўққиз бола билан отасиникига сиғади дейсизми? Кетмас-э!

Одилбойнинг кўнглидаги ҳасрат юрагига санчиқ бўлиб қадалди. Хотинини ўйлаб унга ачинди. Эркакининг йўриғи бошқа. Аммо аёл бўлса ҳам ёнинг демай оиланинг бир палласини кўтаряпти. Унинг эртаю кеч кетмон чопиб топган ақчасини уйда ўтирибоқ топиб қўяди.

Одилбой юришдан тўхтади. Кўчада одам сийрак эди.

Умуман, у ҳозир қаёққа кетяпти? Гузардан бирон-бир дардлашадиган одамни топа оладими? Ҳамма далада ёки бўлмаса ўз уйида, бола-чақасининг олдида. У-чи? Мм. Чатоқ бўлди, чатоқ.

Орқа томонда кимдир велосипед кўнғироғини чалди-ю, Одилбойнинг аянчли фикрлари тарқалиб кетди. Қараган эди, тиржайиб турган монтёр Қаримшерни кўрди.

— Пў-ў-ўшш, босиб кетаман-а-ан!

Одилбойнинг жаҳли чиқди.

— Э, анови томонда катта йўл турибдику, ўт ўшоқминан!

— Их-хий.— Қаримшер масхарабозлик қила бошлади. Одилбойнинг жаҳли чиққанини сезиб, баттар тегажакликка ўтди.— Пў-ў-ўшш, босама-ан!

— Қўйгин энди сен ҳам.

Қаримшер кела солиб Одилбойни қучоқлаб олди. Унинг оғзидан гуп этиб ароқ ҳиди келди.

— Ҳа, ака, бугун сал бўлакчамсиз? Нима гап?

— Ке, бор жўна, йўлингдан қолма!

— Қаёққа ҳам борардим, ака. Шу ерлик бўлсам. Қаёққа жўнайман.— У ҳамон тиржаяр, Одилбойга тикилиб, ундаги жиддият ва аллақандай ҳасратомуз ҳолатдан таажжубланарди. Ишнинг жиддий эканлигини сезгач, аста бориб велосипедини ариқ лабига ётқизиб қайтди.

— Мени кечиринг, ака, билмай... Нима гап ўзи?!

Одилбой Қаримшернинг бу гапидан, меҳрибон тикилган кўзларидан таъсирланиб кетди. Юраги жўшди. «Шунақа, қариганда бева бўлиб қоламан шекилли, ука», демоқчи бўлиб тараддудланди.

— Келинг, манави ерга ўтиринг,— Қаримшер ариқ бўйидаги мажнунтол остига чорлади.— Ёки менданам яширасизми? А, ака?

Одилбой қизғимтир товланиб, шовуллаб оқаётган бўтана сувга бир лаҳза тикилиб туриб, енгил хўрсинди.

— Гапнинг очиги, аянг мендан кетмоқчи. Биратўла, болалардиям олиб...

— Бор гап шуми? Э-эй,— Қаримшер унинг тиззасига бир шапати туширди.— Э, бор бўлинг-э. Мен бирорта мусибат юз берибдими, деб...

— Нега тиржаясан? Сенингча, бу ҳазилакам ишми? Биламан, хотиним бир сўзли аёл. Аммо бу сафаргиси ёлгон бўлсин-да. Бўлмаса тўққиз боланинг ўтида куйиб кул бўламан.

— Уб-бў, жа юрагингиз нозик бўп қопти сизни. Менга қаранг, бу тўққиз боламинан катта холасиникига борадими? Битта-иккита бўлса унинг йўриғи бошқа. Тўққиз боламинан-а? Хотинлар ўзи шунақа, муғамбир бўли-

шади. Сиззи шунақа қилиб қўрқитиб олмоқ чидир! Аммо эҳтиёт бўлинг, тагин гаҳ деса қўлига қўнадиган бўлиб қолсангиз ҳолингизга вой...

— Аҳмоқ экансан, сен бола. Хотинимни қанақа эканлигини билмайсан. Унақа меҳрибон, чидамли хотин йўқ.

— Хи-хи, жиндак ошириб юбормадингизми? Уларнинг ҳаммаси бир гўр-ку. Ҳаммасининг тупроғи бир.

— Бекор айтибсан.

— Биладан, сиз аямди талтайтириб юборгансиз!

— Эсинг йўқ сенинг.

— Йўқ, сўкманг-у, тан олинг, талтайтиргансиз.

— Хўп гапирасан-да. Талтайтириб шима, унга Оқсарой қуриб берибманми? Менга тушгандан бери туғяпти, қаторлаштириб туғяпти. Қайтага саломатлигини йўқотяпти. Шуми талтайтирганим? Менинг аҳволимни биласан. Ароқ деса суягим йўқ. Аммо хотиним экан, умид билан бир ёстиққа бош қўйганимиз ҳурмати уйга кайф кириб борсам ҳам орқамни силайди. Уйда борми, йўқми, топиб эртаметтан олдимга бир коса иссиқ қўяди.

Унинг гапидан Қаримшернинг гаши келди. «Тавба, хотин кишига ҳам шунчалик эътиқод қўядими эркак деган», деб ўйлади. Шу дамда негадир ўз аёлини кўз олдига келтирди. Қани, у ҳам Қаримшернинг орзусини амалга оширсаяю, кафтида кўтариб юрарди-я. Афсус, бўлмаяпти.

— Менинг хотиним номардлик қилиб нуқул қиз туғади, қиз туғади, денг. Мен эса эртаю кеч худодан ўғил тилайман. Маҳалла-кўй-

да, ошна-огайниларим ичида бошим эгик. Нега? Шунинг учунки, улар ўғилларини суннатга ётқизаётганларида сира ҳам чидай олмай қоламан. Қани, мениям қўчқордай ўғлим бўлса-ю, орзу-ҳавас билан маҳаллага ош тортсам.

— Мен бўлсам қиз болага зорман. Битта қизим бўлганда онасига қарашган, унинг оғирини енгил қилган бўлармиди, шўрлик дейман. Бу ўғил бола деганинг ейиш, ичиш, кийим кийишдан бошқани билмас экан. Оилага қарашай дегани топилмайди-я, азаматларнинг.

Каримшер қўл силтаб ўрнидан шитоб турди-да, велосипед рулига осиглиқ дуррачани олиб келиб ўртага қўйди.

— Нима қилмоқчисан?— деди Одилбой унинг муддаосини тушунмай.

Каримшер индамай дуррачадан оғзига сабзидан тикин қилинган ярим шиша ароқ олди.

— Э, йўқот деяпман,— Одилбойнинг афти буришиб кетди.— Йўқот!

— Ҳа, мунча. Сиз ичмасангиз ўзим ичаман. Бўғилганимдан.

— Нега бўғиласан? Шунинг ичсанг аламингдан чиқасанми?— Одилбой шундай дейишга деди-ю, негадир бу насиҳатидан уялиб кетди.— Ичма, эсинг бўлса.

Каримшер қўл силтади. Оқар сувга пиёла-ни чайиб ароқ тўлдирди-да, бир кўтаришда ичиб, афтини буриштирганча дуррадаги барра пиёздан бирини «қирт» этиб тишлади. Оғзини чапиллатиб Одилбойга қаради.

— Узоқ аканинг иликтирини тузатиб берувдим. Биласиз, у одам намозхон. Ўғли опкирган экан. Аммо паловнинг олдида сўфиларга ўхшаб ўтирдигу, кета туриб шишани дурра-

чага тугиб олдим. Ризқ-да. Йўлда нафсим қўймай юз элликтасини урдим. Қолгани шу эди. Вей, ростакам ичмайсизми, а, ёки ҳазилми?

— Қўй! Шу ярамас мени хонавайрон қилмаса гўрга эди.

— Қўрқманг, воҳ, мунча энди. Хотин зотига қаҳат кептими? Э, ҳаммамиз ҳам йиғлаб-сиқтаб бир кун бу дунёдан ўтамиз-кетамиз. Шунақа экан, бири кам дунёни салгина бўлсаям шод-хуррамлик билан ўтказиш керак-да.

— Гапларинг тўғри, Қаримшер.— Одилбой хўрсинди.— Одамнинг умри чегараланган. Шунга била туриб нега энди бир олам ғамташвиш билан яшаши керак экан-а, ҳайронман.

— Келинг энди,— Қаримшер Одилбойни туртди.— Ризқ экан, олинг.

— Ўб-бў, сен шайтон бола-эй.

Одилбойнинг калласидаги олам-олам ташвиш, ўйлар ўрнини энди аччиқ ҳасрат ишғол қилди.

— Бу одамзот дунёга келиб сира ўлмаса экан. Кўп ишлар бўларди унда. Орзу қилган ҳамма нарсасига муяссар бўларди, армонда кетмас эди. Бу тўққиз боланинг камолини кўриш насиб қиладими, йўқ. Эй, гоҳи пайтлар хаёл сура-сура бошим тарс ёрилиб кетай дейди. Мана, ўзинг айт! Сен ҳеч мошина минишни орзу қиласанми? Тиржаймай тўғриси гапир!

— Мошинами? Ҳеҳ, мошинани нима кераги бор менга.

— Майнавозчилик қилма! Мошина мингинг, данғиллама иморат қургинг ёки бўлмаса

Москвами, бошқа томонларга бориб сайр қилиб келишни истамайсанми?

— Истайман, нимаиди?

— Нега бўлмаса шундай қилмайсан?

— Бу айтганларингизнинг отаси пул-ку!

— Сени пулинг йўқми?

— Унақа пул... Ҳеҳ-ҳе. Қўйинг, келинг, маънилироқ гаплардан гаплашайлик.

— Бу гаплар бемаъни эканми? Ўзинг бемаънисан! Мен бўлса эртаю кеч шулар ҳақида ўйлайман. Қисиниб-қимтиниб пул йиғиб, бола боқасан, тўй қиласан, қарз-ҳавола қилиб, қарабсанки, бир кунни жағингни танғиб қўйишибди. Ғам-ташвишда йиғлаб-сиқтаб юриб бир кун оламдан ўтиб кетибсан. Хўш, қанча йиллардан буён орзулаган ширин, тотли ўйларинг, ҳавасларинг қаёққа кетди? Наҳот тупроққа қоришиб. Ҳа!

Айрим пайтлар кетмон сопини жағимга тираб, катта йўлда ғизиллаб дам у ёққа, дам бу ёққа ўтиб турган енгил мошиналарни, ундаги кувноқ одамларни кўриб ич-этимни ейман. Балки бу ичим қоралигидандир! Ким билсин. Ишляяпман, бошқалардан кам эмас. Ишлаётгандирманки, ҳукумат бир эмас, иккита орден бериб қўйибди. Тошканни қўйинг-у, Андижонни тузук-қуруқ танимайман. Анови кўриниб турган тоғларнинг орқасида ҳам тоғлар, дарёлар бордир, ахир! Биз эса билмаймиз. Нимага шунақа, билсанг айт!

Каримшер совуққина қилиб елка учирди.

— Невлай.

— Ҳа, мен ҳам билолмай доғдаман. Балки топган пулимни ичиб тугатаётгандирман? Йўқ, пулни олишимминан хотиннинг қўлига бераман. Аммо каттами, кичикми улфатларим

бор. Одамни олалай олмайман, дастурхон танламайман... Шунинг учун десанг ичиб... Ия, шишангдаги тугадими?

— Тугади. Мен ҳам шошиб иккига бўлиб... Етар, озгинаси ширин.

— Яна озгинадан бўлганда эди.

— Ёмон бўлмасди. Аксига олгандек пулни уйда қолдирганимни айтсангиз. Бўлмаса бир шиша ароқ сиздан айлансин эди. Э, шошманг, аптекачи Акмалникига бормаймизми? Испирти бўлади. Бошниям оғритмайди.

— Ҳеч спирт ичмаган эдим-да, қандай бўларкин?

— Қани юринг-чи.

Пешайвон остига қўйилган каравотда Акмалнинг отаси Мурод бува чўзилиб ётарди. Кутилмаганда кўча эшикдан кириб келган икки одамни кўргач, бошини хиёл кўтариб қўйдди.

— Ҳорманг, бува,— деди Каримшер хижолатни яшириш мақсадида қўлларини бир-бирига ишқаб.— Бу, Акмалжон кўринмайdimи? Бормикин деб...

Қария икковига бир зум қараб турди-да, бошини силкиб қўйди.

— Кимсизлар, танимаяпман-а,— чолнинг овози аранг, қалтираб чиқди.

— Мен, ҳалиги, Бозор чиноқнинг ўғли Каримман. Бу Одил акам. Энди танидингизми, бува?

— Ҳа, бўлди, бўлди,— қариянинг чеҳраси бирдан ёришиб кетди.— Утиринглар, қани!

Одилбой Каримшернинг тирсагига туртиб: «Тезроқ чиқиб кета қолайлик», ишорасини қилди. Каримшер бўлса кўз қири билан «Тўхтанг энди. Келибоқ чиқиб кетишимиз ноқу-

лай», деган маънони англатди. Иккови но-
илож омонатгина қўнқайтирилган стулчага
ўтиришди. Қария дуога кафт очди. Унинг
тирсак этлари тиришиб, халта бўлиб қолган,
ютинганда кекирдаги ликиллаб ўйнарди. Бу-
ни кўриб Қаримшернинг чолга раҳми келди.

— Нима бўлди, бува? Тузукмисиз энди.
Шу бир сиззи кўриб кетайлик деб... Қуруқ
бўлса ҳам. Айбситманг энди.— Қаримшер ўз
ёлғонидан қария билан Одилбойнинг кўзига
қарай олмади.

— Э, болам, ҳаммаси қариликдан. Тузуқ
бўлиб, бўлмай... Биласан-ку, марра яқин. Их-ҳ.
Урнимдан... туrolмайман. Шу ётишим. Ман-
зилни куте-еб дегандай.— чолнинг кўзи яшнаб
Одилбойга қаради.— Собирди ўғлиман, де-
гин? Собирни-я! Даставвал танимаганимга
хафа бўлма. Буларнинг ҳаммаси... қарилик-
дан. Мунча, жа қорайиб кетдинг? Ишинг шун-
чалар оғирми? Пахталар қалай, болам?

Одилбой қариянинг синчковлигидан калов
ланди.

«Тавба,— деб ўйларди у,— ўрнидан ту-
ролмайдиган бир одам ҳам унинг кўнглидан
кечган ҳамма гандан хабардордай-а! Нима
бало, отнинг қашқасидай бўлиб...»

— Қорайиб, қораймай нима энди, бува,—
чолнинг гапидан таъсирланган Одилбой тилга
кирди.— Бу ер шаҳармиди. Оппоқ, бетига ур-
са қон томадиган бўлиб юргани. Тупроқдан
ташқари юрибмиз-да.

— Отангга... Худди отангга ўхшайсан, сен
бола. Уям жуда меҳнаткаш эди. Сениям
муштдек бошингминан кетмон чопишга ўрга-
тарди. Сен ҳар кетмон урганингда... Их-ҳ, вой
белим-эй... Кетмон урганингда: «Мурод, унинг

кетмон уришини кўряпсанми», деб ғурурларди. Э, болам, кетмонни севган ҳеч ерда хор бўлмайди.

Бу гапдан Одилбойнинг юзи буришди.

«Кетмонни мақтайди-я. Нимасини мақтайди унинг. Э...» деди қўл силтаб.

— Бизнинг ўғилларга ўхшаб қўлини совуқ сувга урмайдиганларгина унинг қадрини, қимматини билмайди. Тагида мошна. Ғир этадию қаёққа кетганини ёлғиз худонинг ўзи биледи. Ҳайҳотдек ҳувиллаган хонадонда битта ўзим қоламан. Келин ҳам эртаметтан ишга кетганча, қоронғи тушганда қайтади. Бунақа ётгандан кўра ўлиб қўя қолганим минг марта яхши-ку, қани энди ажалим етса...

— Қўйинг-э, бунақа гапни,— Қаримшер бу гапдан сесканиб кетди.— Ҳеч замонда одам ҳам ўзига ўлим тилайдими?

— Кексайиб, бировга ортиқча бўлиб қолганингда биласан.

Одилбой чолнинг гапини мазмунини чақа бошлади.

«Ҳақиқатан ҳам одам қариб, манзили яқинлашиб қолганда ўзини жуда ожиз сезади. Мурод бува ҳам қачонлардир, ким билсин. балки яқин кунлар ичида оламдан ўтар. Кейин бутун ер юзида унга ўхшаган, яъни Мурод бува бўлмайди. Бу даҳшат-ку!»

Одилбой шу лаҳзада хаёлан Мурод бува ўрнига ўзини қўйиб кўрди. Кўрди-ю даҳшатга тушди. Нега даҳшатга тушади? Бундай кунлар бир кун унинг ҳам бошига тушади-ку! Бу табиат қонуни-ку! Шундай экан, одам яхши яшаб қолиши керак-да. Ҳўш, унинг учун нима қилиш керак? Бу калта қўл узатса қаёқларга етарди? Бесабр кўнгил таскин топмаса,

ақлга сиғдириб бўлмас орзу-ҳаваслар билан ёнса нима қилсин, ахир?

Қария маъюсланиб қолган Одилбойга қараб томоқ қирди.

— Болалар нечта бўлди, Одил ўғлим?

— Тўққизта, ҳаммаси ўғил.

— Ҳў-ў, пири бадавлат экансан-ку! Отанг раҳматли сенинг ёлғизлигинг учун кўп афсусланарди. Ишқилиб, ҳаммасининг умри, ризқини берсин.

Одилбойнинг шу лаҳзада қарияга дард тўққиси келди.

Ҳаммасини бир бошдан сўзлади. Қария анча дамгача кўзини юмганча унинг гапларини ўзича мулоҳаза қилди. Кейин Одилбойга узоқ тикилиб, деди:

— Бу ишларинг хато, болам. Менинг ниятим отанг кўрмаган тўю томошаларингда бўлиш, фарзандларинг тўйига бош бўлиш. Шундай қилсам, жўрамнинг руҳи шод бўлармиди, дейман-да. Ҳали-замон унинг ёнига борсам, невараларинг тўйида бош бўлдим, деб мақтанаман. Биттаю битта ниятим шу. Аммо буни қараки, ўғлим, ўрнимдан қимирлаёлмай қолдим. Э, болам-эй, меҳ шунақа орзуда бўлсаму сен бунақа қилиб юрсанг-а?.. Ажаб замонлар келди. Бунақа кунларни кўзда ёш эмас, қон билан кутганмиз, ахир. Лекин энг алам қиладигани шуки, ўғлим, ишга яроқсиз бўлиб қолдим. Ўрнимдан туролмаганим, сенларга ўхшаб қулочкашлаб кетмон чопа олмаганимдан афсусланаман. Қанийди.

Одилбой суҳбатдан кейин ҳам анча фурсат бошини кўтармай, чолнинг қаршисида ўтириверди.

Ташқарига чиқишганда қоронғи ҳам туш-

ган, гузарда одамлар гавжумлашган эди. Каримшер уйига шошиб, уни ҳам таклиф этди.

— Қуллуқ, ука, мен кўчада юраман,— дея унинг таклифини рад этди.

— Ия, кап-катта одамнинг шунақа юриши яхшими, ахир. Юринг. Бу, уйдагилар ҳаяллаб кетганимдан хавотир олишиб ўтиришгандир.

Бу гап Одилбойнинг юрагини ўртаб юборди. Каримшер оиласи олдига шошиляпти, хўш, у қаёққа боради? Ҳеч қаёққа!

— Юринг энди, ароғим бўлмасаям бир пиёла кўк чойим бор.

— Зўрлама,— Одилбойнинг кўнгли кўприб, лаби пирпиради,— ўз ҳолимга қўй мени.— У шундай деб йигитдан олислашди. Ариқ лабига бориб ўтирди. Шу топда ёдига ота-онаси, қувноқ болалиги тушиб, кўнгли тамом бузилиб кетди. Елкалари силкиниб, «пиқ-пиқ» йиглади. У ўзининг мижғов ва нотавонлигидан ўкинарди.

— Ота!

Бу овоздан у сесканди. Қўз ёшнинг пардасида иккита хира нуқта кўринди. Шошиб кўзларини артди. Рўпарада ўғиллари Жасур билан Қобилжон турарди... Унинг баттар хўрлиги келди. Икковини ҳам тенг қучоқлади.

— Нима бўлди сизга, ота, нега йиглаяпсиз? Биров билан уришдингизми?

— Ҳа, уришдим, уришдим, қўчқорларим.— Одилбой ёшли кўзларини фарзандлари эгнига артди.

— Қани юринг, опам овқатни сузиб қўйганига анча бўлди. Топиб келинглар, деган эди. Қидиравериб-қидиравериб... Бўлинг, ота.

ЖАЗИРАМА

— Таваккал-да,— Муродали пиёладаги ароқни бир кўтаришда ичиб юборди, аъзойи бадани жимирлаб, оғзи ачишди. Афтини буриштириб кўзини юмган кўйи бўкирган овозда: — Вой-бу,— деди. Оғзини елпиди, ушатилган оғзини пайпаслаб топди. Тишининг орасидан «писс» этказиб ҳаво чиқарди.— Воҳ-эй, заҳар-а, заҳар...

— У, яшанг,— Сафар бригадир дам қўлидаги пиёлага тикилиб, бурнини жийирар, дам Муродалига қараб қўярди. Зоҳиран шу дамда пиёласини бўшатиб қўйган йигитга ҳасад қилаётгандек эди.

— Қани, олинг энди,— деди ҳирқироқ овозда Муродали.— Биз планни бажардик.— Бригадир дадилланди, лабини чўччайтириб оғзидан «ҳух», деб овоз чиқарди-ю, пиёладагини майдалаб симира бошлади. Ичиб бўлгач, газак ҳам олмай оғзини кафти билан тўсиб, кекирди.

— Узи ҳозирги жазирамада бунини ичинч чатоғ-у, аммо ўрин келиб қолди-да,— бригадирнинг лабига билинар-билинимас кулги югурди,— тўғримн, ука?

Боягина бир талай ташвишларни ўйлаб ички титроқ билан ўтирган Муродали ҳам энди анча мамнун эди, кўзида сокилик акс этарди.

— Э, ука, бизди онамиз пахтазорда туғиб-
дими, лаббай?

Муродали жавоб ўрнига бошини ликиллат-
ди, тишининг орасидан «пис-пис» овоз чиқар-
ди.

— Мана шу, ука,— бригадирнинг тили
бир зумда итоат қилмай қўйди, мусибат-
га тушган одамдек гапини йўқотиб, тум-
тайиб қолди.— Мана шу, ука гойи-гойи
пайтларда жа хапа бўлиб кетаман. Нимага,
денг?

— Нима...га? — Муродали ҳам, бригадир
ҳам терлади.

— Мана, ука... бир ойдан... яққ, бир ой
эмас, кўп бўлди-а, назаримда. Ҳа, яшанг...
Шундан шаға менминан тупроқ кечиб юриб-
сиз. Отайизга раҳмат. Мениям анча-мунча ту-
шуниб қоғандирсиз-а, ука? Мен... унақанги ичи
қораларданмас. Ғайир одам ўсмайди, унмай-
ди. Вотт! Агар-чи... менга қаранг...

Муродалининг кўнгли равшан тортиб, қир-
раси ловиллаб ёнаётган Қоратоққа, шишадай
тиниқ осмонга тикилди. Бир зум кўзини юмди.
Шунда қулоғига элас-элас чаноқларнинг ши-
тирлаши, одамларнинг овози эшитилди. Кейин
мовий кенгликдаги оний сукунатга зид бор-
лиқни самолётнинг гумбирлаган овози тит-
ратди. Муродалининг қалбида тотли ва маҳ-
зун бир ҳис уйғонди.

— Ука, гапимди эшитмаяпсизми? — бри-
гадир бўйинини чўзиб, кўзини юмиб ўтирган
Муродалига қаради. Унинг шабадада тарс-
тарс ёрилиб кетган лаби, шўрлаган юзи ва
пахта илашган тимқора, бебош сочини кўрди.
Юраги эзилди. Уни тутди.— А, сизга айта-
ман! Қандай ўйлайсиз, билмайман-у, аммо

лекин мен сиззи жуда яхши кўриб қолдим. Укамдай. Йўқ, ундан ҳам ортиқроқ.

Муродали учун бригадирнинг гапини тинглашдан ҳам ҳозирги сураётган ширин хаёли афзал кўринди. Умуман, одамзотда қанот бўлса-ю, хоҳлаган томонга қараб учса. Агар шундай бўлганда эди, ҳув анави айиққа ўхшаган момик булутнинг устига ўтириб оларди-да, чор атрофни томоша қиларди. Кейин манови сервиқор тоғлардан ошиб ўтарди. Лочиндай бир жойда муаллақ қотиб, ерни кузатарди. Ҳозир бригадир билан ўтирган жойини, ўқувчиларини, ҳамма-ҳаммасини...

Муродалини бу мавзу зериктирди. Ғўза шохидан ихтиёрсиз бўш чаноқлардан бирини узди. Чаноқнинг мурувват кутган одам панжасидек очилиб туриши уни ажаблантирди. Қобиғи ҳам сихдаги жигардай бўп кетибди-я.

Муродалининг кўз олдига истироҳатлар, дўстлар давраси, сирка сепилган, серпиёз жигар кабоблар келиб тамшанди, оғзига сўлак қуюлди. Хаёлга хотима бериб, кўзини очди. Қирланган чит дуррачада тўрт бўлинган, чеккаларига пахта толаси илашган нонни кўрди.

— Мендан ҳалиям хапа экансан-а, ука?— Муродалининг боядан буён бўйини бермай ўтириши бригадирнинг юрагини ўртади.— Икковимиздаям бор. Сиз ҳам анча тез экансиз? Мени бўганим шу. Фақат пахтани хом тердирманг, хом пахта сортниям, уруғниям бузади, дедим холос. Бор айтган гапим шу...

Муродали ижирғаниб, кечаги воқеани эслади.

...Бригадир ўдағайлаб кетди. Пешонасини тириштириб, қўлини арра қилди.

— Ўзбекмисан, мусулмонди туққанмисан. Нимага гапга тушунмайсан, ахир?!

Муродалининг кутилмаган пўписадан энсаси қотди, кейин рўпарада унга тикилиб турган ўқувчиларини кўрди, улар олдида ерга кириб кетай деди.

— Нимага сенсрайсан, нима қилдим сенга, ахир? — Муродали тишларини гижирлатиб, у томон бостириб борди.

— Э, ука,— бригадир йигитнинг важоҳатидан чекинди,— ҳар кунни, ҳар соатда айтяпман. Хом терманглар, хом терманглар, деб. Қулоқ солмаяпсизлар. Мана, яна хом терибди буларингиз, кўринг ахир...

— Шунга шунчаликмми? — Муродалининг хўрлиги келиб кетди, ўқувчиларига қараб ўшиқирди.— Қани, марш ҳаммангга! Тушлик қилинглар-да, яна пахтазорга. Э, сенларни деб, ҳар кимдан гап эшитавераманми-ей.

Ўқувчилар маъюс тарқалишди.

— Сен кимни ҳақорат қиляпсан ўзи? — Муродалининг лаби титраб, йиглаб юбораёзди.— А? Нима, мен сенга қарамми? Сенга кимлигимни кўрсатиб қўймасам бўлмайди шекилли.

У бригадир томон интилган эди, хирмондагилар тўхтатиб қолишди.

— Ҳай, ҳай, домла, сизди эсингиз бор-ку, ахир. Яхшимас. Бир гапдан қолинг энди.— Қарим ота Муродалига ялина бошлади.— Биров эшитса кулмайдими, ахир. Тўғри, жаҳл келганда ақл қочади. Билмасдан гапириб юборди-да.

— Бир уриб абжафингни чиқариб қўяман сени,— қичқирди Муродали,— билдингми! Ҳу... сени ҳўкиз! Обрўсини билмаган, маданиятсиз.

— Сўкма, вей бола,— одамлар орасига чекинган кўйи чулдиради бригадир.— Менга осон тутма. Вей бола, менга ўхшаб пунктга бориб, бир арава пахтани ўтказгунча тарозибоннинг ити бўп кетай деганингда билардинг. Мени сўкиб ўтирмасдинг. Ўзингни осиб қўярдинг, ўлай агар...

Ноинни еганингдан кейин қиласан...

— Ноинни пеш қилма. Пахтаинг ноин бўлмаса очингдан ўласан. Ўйлаб гапир. Оч қолсанг ҳам майли-я, иштойсиз юрасан унда. Кўп катта кетма!

— Э, бўлди қил-э,— Қарим отанинг жаҳли чиқиб кетди.— Ҳе, орага тушган одамди уйи куйсин. Соқолимди ҳурматини қилмайсанларми? Эй-э,— қўлидаги паншахани зарда билан отиб юборди. Унинг темир учи асфальтга қадалиб, икки қадам нарига сакраб кетди.— Гапди пўскалласини айтганда, пахтаи жанжалга аралаштирманглар, гуноҳ бўлади.

Муродали ҳам, бригадир ҳам ерга қараган кўйи жим қолишди.

— Отамни, отамнинг отасининг умри ҳам мана шу жойларда кетмоқ чошиб, пахта экиб ўтган. Йўқ энди улар. Аммо пахта, мана, турибди. Мен ота-бобомнинг пок руҳи олдида пахтани бировга сўктириб қўймайман. Билдингларми...

Муродали ўйига хотима бериб, хижолатни яшириш мақсадида ердан қумоқ кесак олиб, уни уқалади, тупроқ чапгитди.

— Сафар ака, сиздан зиғирчаям хафа эмасман,— ер остидан сўз қотди йиғит.— Фақат мени кечирсангиз бўлгани. Чол тўғри айтди.

— Йўқ, сиззи гапингизам тўғри,— бригадирнинг пешонаси яна дўппайди.— Саводсизман, маданиятни яхши чучинмайман. Аммо пахта илмида лубой олимни қочираман. Қимга қандай билмадим. Менам ўқирдим, ука, ўқий олмадим. Уруш маҳали қишлоқда ишга яроқли одам оз эди. Отам тракторчи эди. Колхозчи етишмаслигидан кузда унга онам ричагчилик қиларди. Қиларди-ю... бир куни... шу... электр сими узилиб тракторди устига... тушган. Муштдек бошимминан эловсираб қолдим, ота-онасиз. Мана шунақа гаплар. Шу ерларда бўлган. Ҳў, нариги картада. Э, ҳозирги замон ўқигандики. Мең сиззи жуда яхши кўриб қолдим, менинг на акам, на укам бор. Менга ука бўлинг...

Дим ҳаво узра қуюн ўйнаб, шийпон вазифасини ўтовчи бостирма устига ташланган қуриган ёввойи ялпиз дастасини тўзғитди. Ялпиз ҳамда ананаснинг ҳиди анқиди. Бригадирнинг гапи Муродалининг кулгисини қистатди.

— Мен ҳам ёқтириб қолдим сизди,— у маъюс тортиб, узоқдаги акаларини ўйлади. Бирор марта ҳам шундай илиқ гап эшитмаган. Бир бегона одам унга талпиняпти. Қизиқ дунё экан-да, кимдир укага зор, кимлардир унинг меҳридан бебаҳра.— Кеча шаҳарга қайтиб кетишниям ўйладим. Аччиқдан тушгач: енгилтаклигимдан жуда изза бўлиб кетдим. Мен аввал нотўғри ўйлар эканман. Асти ҳаммамизнинг касбимиз бир экан. Бу касб учун ўқиган ҳам, ўқимаган ҳам бирдай.

Муродали дарров институт даврини эслади. У мактабни, ўқувчиларни бошқача тасаввур қиларди. Уларни бир хилда кийинтираман,

классиклар ижодини чуқурроқ ўргатаман, улар орасидан қалами ўткирларини танлаб олиб, матбуотда чиқаришга ҳаракат қиламан, тўғарақлар ишини жонлантираман, пойтахтдан шоир ва ёзувчиларни таклиф этаман, мактаб ҳаётида улкан бурилиш ясайман, ўзимни кўрсатаман, деб ўйларди. Бироқ моддий манфаатдорлик кўп нарсаларни чегаралаб қўйди. У кўп нарсаларга кўникди. Бир маҳаллар завқ-шавқ, ҳатто шеърӣ йўл билан ёзиладиган конспектларини эслаб кулгиси қистайди.

— Бўйнингда галстук, бошингда шляпа бўлгани билан вақти келса тупроққа ағанаб, килограмм кўпайишига кўз тикиб ётаркансан,— деди ва бирдан юзи ёришди.— Сафар ака, биласизми, балки икковимиз ағанаб ётган бу ерлардан қадимда карвон ўтган бўлса — унга нима дейсиз!

— Карвон дедингизми, қанақа карвон? — бригадир даставвал унинг гапини эътиборсиз тинглади, кейин бир қошини хиёл чимирди.

— «Бобирнома»да ёзилган. Мана шу тоғ олдидаги сўқмоқ қадим «Ипак йўли»нинг қолдиғи.

— Қўйсангизчи-е.

— Ҳа, китобдаги айрим сўзлардан ён дафтаримга ёзиб қўйганман.— Муродали ўқувчиларнинг исм-фамилияси ва ҳар турли рақамлар билан тўлиб-тошган қизил муқовали дафтарчани анча варақларди.— Мана, топдим, эшитинг-а. Бобир ёзади: «Адолати бу мартабада эдиким, Хитой карвони келадургонда Андижоннинг шарқий тарафидаги тоғларнинг тубида минг уйлуқ карвонни андоғ қор бости-

ким, икки киши қутулди. Хабар топиб мухасиллар йнбориб, карвоннинг жами жиҳотини забт қилди». Хўш, қалай?

Сафар бригадир энгашиб олди. Муродали кўзига қарамади. Бензинда ювилавериб саргайган, аммо тахнини йўқотмаган дўпписини кўрсаткич бармоғига илиб, бошини қимирлатди.

— Чучунмадим, ука!

— Нимага тушунмайсиз, ахир?

— Э, биз оми одамлар-да,— бригадир аянчли жилмайди,— кўнглингизга келмасин-у, ҳозирги гапларингизга ишонмайроқ турибман. Рост айтнинг, тўқиб ташладингиз-а. Уқитувчилар тўқинга уста бўлишадие, ҳеҳ-ҳее.

— Ишонмаяпсизми ҳали. Ишонмасангиз «Бобирнома»нинг олтмиш тўртинчи бетини очиб кўринг, ёзиб қўйибди. Ахир бекорга бу йўлни «Хон йўли», «Ипак йўли» деб атамаганку. Фарғонадан шу тоғ ости йўли орқали пахта ташиб кетиларкан.

Бригадир бошини соллантирганча жавоб қилмади.

Муродали руҳланди.

— Биззи ота-боболаримиз қўл қавартириб пахта экмаганларида-чи, Чин хоқонни иштонсиз қоларди, хўпми? Ҳатто қизи бетоб бўлиб қолганда хоқоннинг буйруғи билан шифо учун Қуванинг қумидан юзта карвонга ортиб келаётганларида Қоровултоғ олдида қаттиқ бўрон бўлган. Карвонбоши ва бошқа одамлар ҳалок бўлишган. Тириклари эса бир илож қилиб қумни ўша жойга тўккану юртига йўл олган. Ҳалиям бор ўша қум.

— Бўлди-э, ука,— Сафар бригадир сапчиб ўрнидан туриб кетди. Муродалининг назарида

шу дамда у жуда кичрайиб кетгандек туюлди.— Етар, кўп ҳам мени ерга урманг-да.

— Ия,— Муродалининг ёногидаги ажиблар чуқурлашди.— Ия, нималар деярсиз ўзингизча! Ким сиззи ерга уряпти. Жа қизик гапди қиласиз-а, ака!

Бригадир турди. Унинг кечаги дадиллиги, важоҳатидан асар ҳам қолмаган, аксинча, юзида чарчоқ сезиларди.

— Умуман, ука, яхши йигит экансиз. Илмингиз ҳам бор.— Сафар бригадир хўрсинди.— Иложини қилсангиз Акбаримди яхшироқ ўқитинг, менга ўхшаб қуруққа чопиб юрмасин. Бояги айтган нарсаларингизни уям билсин, кўзи очилсин. Мен нариги картага кетдим...

Муродали ҳам ўрнидан туриб керишди, кўзлари тиниб кетди. Кейин тиник тортиб, тупроқли йўлни кечиб бораётган бригадир ортидан анчагача тикилиб турди.

— Қизик одам-да,— унинг ёдига лоп этиб тунда бўладиган килограмм можаролари тушди. Қалби зирқиради.

У пайкал оралади. Ҳурқизқоянинг сояси пахтазорнинг тенг ярмини эгаллаган, шарқ томонда эса жазирама куйдиргудек. Осмонда самолётнинг гумбирлаган овози, пайкалда гўнғир-гўнғир овоз, чаноқлар шитири... Яна Муродалининг қалби маҳзун бир туйғуга тўлди. Қўлини пешонасига соябон қилиб, кўзларини қисган, кўйи ўқувчилари томон қаради. Сароб жимирлаши ичида қизил, сарик ва кўкимтир ранглар чарх урди...

МУНДАРИЖА

Шаҳар доим гавжум.	3
Болаликнинг осмони кенг.	12
Оғриқ.	25
Ёруғдаги икки одам.	38
Тоғлар кўп, дарёлар кўп.	53
Жазирама.	69

На узбекском языке

САТВАЛДИ РАЖАБОВ

ГОРОД ВСЕГДА МНОГОЛЮДЕН

Рассказы

Редактор Н. Фозилов

Рассом Т. Шумская

Расмлар редактори А. Кива

Техн. редактор Е. Поганова

Корректор М. Абдусаломова

ИБ № 1573

Босмахонага берилди 19. 01. 81. Босишга рухсат этилди 03. 04. 81. Р 08933. Формати 70×90¹/₃₂. Босмахона қоғози № 1. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 2,92. Нашр. л. 2,75. Тиражи 15000. Заказ № 77. Баҳоси 20 т.

Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитетининг Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмаси. Янгийўл, Самарқанд кўчаси, 44.

Ражабов, Сотволди.

Шаҳар донишгавжум: Ҳикоялар.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981.—80 б.

Бу тўплам ёш ёзувчи Сотволди Ражабовнинг учинчи китобидир. Аввалги китобларидаги каби бу тўпламда ҳам ёш ёзувчи қишлоқ кишиларининг маънавий олами, урф-одатларини ички зиддиятларда табиий кўрсатишга интилади. Тўпламдаги ҳикояларни ўқир экансиз, ундаги оддий, самимий, меҳнатсевар кишиларни беихтиёр севиб қоласиз, уларга ҳурматингиз ошади.

Ражабов, Сотволди. Город всегда многолюден.
Рассказы.

Уз2